

KRIITTINEN TEORIA JA MEDIAKULTTUURI

Sakari Lahti

Pro gradu-tutkielma, kevät 2019

Sosiologia

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Työn nimi: Kriittinen teoria ja mediakulttuuri

Tekijä: Sakari Lahti

Koulutusohjelma/oppiaine: Sosiologia

Työnlaji: Pro gradu-tutkielma

Ohjaaja: Pertti Jokivuori

Sivumäärä: 54

Vuosi: 2019

TIIVISTELMÄ

Pro gradu-tutkielmassani tarkastelen valitsemiani Iltalehden kirjoituksia Frankfurtin koulukunnan tarjoaman kriittisen teorian valossa. Koulukunta on tunnettu poliittisesta kantaaottavuudestaan, sekä pyrkimyksestä muuttaa yhteiskuntaa inhimillisempään suuntaan. Hyödynnän tässä työssä erityisesti Max Horkheimerin, Erich Frommin ja Herbert Marcusen teoretisointeja.

Tutkielma on laadullinen tutkimus. Tarkastelussani käytän löyhästi elementtejä aikalaisdiagnoosista, sekä kriittisestä diskurssianalyysistä. Tarkastelun kohteena toimivat pääasiassa Iltalehdestä poimitut kirjoitukset.

Tutkielman keskeinen teesi on, että media pystyy muovaamaan massojen ajattelua tavalla, joka on markkinataloudelle edullinen, mutta ihmiselle itselleen haitallinen. Esitän tässä työssä, että medialla on kolme keskeistä funktiota osana yhteiskunnallista kontrollia. 1.) Sen pitää luoda jatkuvasti uusia tarpeita, jotta kulutus kasvaisi. 2.) Se tekee vaarattomaksi vallitsevaan markkinatalouteen kriittisesti suhtautuvia voimia. 3.) Se luo ihannetta yhteiskunnallisesti toivotusta subjektista. Pyrin tuomaan esille, miten nämä funktiot ilmenevät käytännön tasolla, havainnollistamalla niitä Iltalehden kirjoituksilla.

Avainsanat:

Frankfurtin koulukunta, kriittinen teoria, mediakulttuuri, vieraantuminen

Sisällysluettelo

1. JOHDANTO.....	4
2. TEORIATAUSTA.....	12
2.1. Frankfurtin koulukunta.....	12
2.2. Max Horkheimer ja järjen välineellistyminen.....	13
2.3. Erich Fromm ja vaarallinen vapaus.....	16
2.3.2. Fromm ja vapaus.....	19
2.4. Herbert Marcuse ja yksiulotteinen ihminen.....	21
2.5. Viihde ja kaavamaisuus.....	25
2.6. Kellner ja mediakulttuuri.....	26
2.7. Ilta- ja Iltalehti.....	29
3. Tutkimusmenetelmät.....	31
3.1. Aikalaisdiagnoosi.....	31
3.2. Kriittinen diskurssianalyysi.....	32
4. Tutkimustulokset.....	35
4.1. Tarpeiden luonti.....	35
4.2. Sulauttaminen.....	40
4.2.1. Zen ja meditaatio.....	40
4.2.2. Pentti Linkola.....	43
4.3. Toivottu ja ei-toivottu yhteiskunnallinen subjekti.....	43
4.3.1. Mustikka-Oscar.....	44
4.3.2. Ossi Nyman.....	45
5. POHDINTA.....	47
6. JOHTOPÄÄTÖKSET.....	50
7. LÄHDELUETTELO.....	53

1. JOHDANTO

”Onnen ja hyveen salaisuus onkin juuri siinä, että jokainen pitää siitä, minkä on saanut tehtäväkseen, lausahti johtaja opettavaisesti – Koko olouksellisuuden tarkoituksena on totuttaa ihmiset rakastamaan väistämätöntä yhteiskunnallista kohtaloaan.”

- Aldous Huxley: *Uljäs uusi maailma*, s. 30

1900-luvun tieteisfiktio suurimpiin kulmakiviin lukeutuvat George Orwellin *1984* (1949) ja Aldous Huxleyn *Uljäs uusi maailma* (1932) teokset, jotka kumpikin osaltaan käsittelevät yhteiskunnallista hallintaa. Näitä teoksia yhdistää huoli ihmiskunnan tulevaisuudesta alati kasvavan ja kehittyvän kontrollin keskellä. Orwell (*Postman* 1987) maalaa kuvaa totalitaarisesta yhteiskunnasta, jossa joudumme itsemme ulkopuolelta tulevan alistuksen valtaan. Orwell pelkäsi kirjojen pannaanjulistamista sekä informaation ja totuuden salassa pitämistä. Hän maalasi uhkakuva ihmisestä kulttuurinsa vankina. Aldous Huxleyn esittämä dystopia on monilta osilta täysin päinvastainen Orwellin vastaavan kanssa. *Uljäs uusi maailma* antaa kuvan ihmisestä, jota ei sen suuremmin tarvitse valvoa ulkokäsin, nimittäin hän on alkanut itse palvomaan sortoa ja teknologiaa, joka rappeuttaa omaehtoisen ajattelun. Huxley ei pelännyt kirjojen pannaanjulistamista, vaan sitä, että kukaan ei enää lukisi niitä. Huxley ei pelännyt informaation salassapitoa, vaan ylimitoitettua informaatiotulvaa, josta selvitäkseen ihminen joutuu passivoitumaan ja muuttumaan itsekääksi. Totuuden Huxley pelkäsi katoavan merkityksettömien asioiden paljouteen. Tiivistäen voidaan sanoa Orwellin pelänneen sitä, että voimat joita ihminen vihaa, tulevat tuhoamaan hänet, kun taas Huxley näki nautinnon potentiaalisena tuhon lähteenä. (em., 3-4). Tulen tässä työssä sivuamaan useaan kertaan ja monesta eri näkökulmasta, mitä Huxley tarkoittaa tällä nautinnon tuhoavalla vaikutuksella.

Orwellin ja Huxleyn dystopiat ovat erilaisuudestaan huolimatta kumpikin hyvin ajankohtaisia. Orwellin kuvaaman totalitaarisen yhteiskunnan piirteitä on löydettävissä eri muodoissa ympäri maailmaa, eikä hänen antamaansa varoitusta tule ohittaa kevyesti. Tämä työ ottaa lähtökohdakseen kuitenkin Huxleyn esittämän dystopian siitä syystä, että se soveltuu kuvaamaan länsimaisen kapitalistisen maailman henkeä tarkemmin. Länsimaista elämäntyyliä leimaavat näennäinen ulkoisen auktoriteetin puute, sekä

näennäinen valinnanvapaus, ja nämä piirteet tulevat selkeästi esille myös *Uljaassa uudessa maailmassa*. Selkeän ulkoisen auktoriteetin poissaolo luo illuusion siitä, että länsimaista ihmistä ei ohjattaisi ulkoakäsin. Toisin sanoen hän kuvittelee hänen päätöstensä ja toimintansa kumpuavan hänen omaehtoisesta ajattelusta ja omista intresseistään. Olisi kuitenkin ennen aikaista väittää, että ihminen on vapautunut itseään kontrolloivista ulkoisista voimista. Tahtoisin esittää tässä päinvastaista. Auktoriteetti elää ja voi paremmin kuin koskaan. Sen epäsuoremmiksi käyneet hallinnan muodot eivät ole osoitus sen heikentymisestä. Ulkoiset voimat pystyvät hienovaraisuutensa vuoksi tunkeutumaan entistäkin syvemmälle ajatusrakennelmiimme, ja koska auktoriteettia ei kyetä selkeästi havaitsemaan, sitä kohtaan on huomattavan vaikea kapinoida. Totalitaarisessa yhteiskunnassa esiintyvä kontrolli on luonteeltaan ilmeisempää. Siinä eri elämän osaluokkia rajoittavaa tahoja on vaikea olla havaitsematta ja rajanveto oman ja auktoriteetin tahdon välille on helpompi muodostaa. Loppujen lopuksi on vaikea sanoa, kuka valtaa käyttää ja kuka ei. On olemassa erilaisia tahoja, jotka tavalla tai toisella hyötyvät vallitsevista olosuhteista ja hyväksikäyttävät niitä, mutta ei olisi realistista väittää heidän toimivan korkeimpana länsimaista elämäntyyliä säätelevänä auktoriteettina. Viime kädessä valta ei vaikuta personalisoituvan kehenkään. Sen sijaan kontrolli näyttää kytkeytyvän paremminkin tiettyihin taloudellisiin seikkoihin. Ihmisen toiminta on keskittynyt jatkuvan taloudellisen kasvun ja teknologisen innovoinnin ympärille. Vaikutelma on se, että auktoriteetti on irtautunut ihmistä erillään olevaksi kokonaisuudeksi, joka tulee toimeen ilman varsinaisia johtajia. Ihminen elää ja käyttäytyy tietyllä tavalla, koska hän haluaa ylläpitää ja/tai kehittää elintasoaan.

Tämän työn kantavana teemana toimii näkemys siitä, että länsimaisen elämäntyylin asettamien standardien ja ihmisen luonnollisten tarpeiden sekä intressien välillä vallitsee perustavanlaatuisen ristiriita. Toisin sanoen yhteiskunnalliset tarpeet ovat ajautuneet huolestuttavan kauas inhimillisistä tarpeista, eivätkä ne enää ensisijaisesti tue viimeksi mainittuja. Kaikkein huolestuttavinta tässä kuvaamassani tilanteessa on se, että ihminen ei enää erota omien ja yhteiskunnallisten tarpeiden välistä rajaa. Vielä kuvaavampaa on sanoa, että ihminen on luopunut joistakin keskeisimmistä sisäsyntyisistä tarpeistaan, ja nämä tarpeet ovat korvautuneet yhteiskunnallisilla tarpeilla. Yhteiskuntatieteellisestä sanastoa hyödyntäen, tätä ilmiötä voidaan kutsua *omasta elämästä vieraantumiseksi*. Sen sijaan, että ihminen keskittyisi elämässään itsensä toteuttamiseen ja kehittämiseen, hänen aikansa ja voimavaransa kuluvat ennenkaikkea työssäkäymiseen. Työnteossa sinänsä ei ole

mitään ihmisyyttä vaurioittavaa. Työstä tulee tuhoavaa vasta siinä vaiheessa, kun se ei enää merkitse tai anna sen tekijälle paljoakaan. Siitä tulee tuhoavaa, kun se muodostuu itsestäänselvyydeksi, jolle kaikki muut inhimillisen elämän osa-alueet ovat alisteisia. Aikakautta, jota elämme, kuvaa mielestäni hyvin paradoksi, jossa jokaisen tulisi uhrata oma onnellisuutensa yhteisen edun vuoksi. Yhteinen päämäärämme on taloudellinen kasvu, joka kiihtyvissä määrin syö pohjaa pois todellisen hyvinvoinnin edellytyksiltä.

Vallitsevan elämäntyyliimme taustalta näyttää löytyvän ideologia, jota voimme nimittää tässä yhteydessä *radikaalihedonismiksi* (Fromm 1977). Elämän päämääränä toimii mahdollisimman suuri nautinnon tavoittelu, joka tarkoittaa pyrkimystä tyydyttää kaikki subjektiiviset tarpeet. Teolliseen järjestelmäämme sisältyy lupaus alati kasvavasta mahdollisuudesta tyydyttää näitä tarpeita. Tämä pitää sisällään lupauksen luonnon herruudesta, materiaalisesta yltäkylläisyydestä, suurimman mahdollisimman onnen jakautumisesta mahdollisimman monille, sekä suuresta henkilökohtaisesta vapaudesta. Mitä pidemmälle länsimainen elämäntyyli on viety, sitä useammat ovat alkaneet ymmärtämään tämän suuren lupauksen katteettomuuden. Sanoiksi puettuna tuntuu itsestäänselvyydeltä, että halujen rajoittamaton tyydyttäminen ei voi johtaa hyvinvointiin. Ei edes suurimpaan mahdolliseen mielihyvään. Haaveet kasvavasta vapaudesta ovat osoittautuneet toiveajatteluksi, sillä meistä on tullut byrokraattisen koneiston vankeja, joiden ajatuksia, tunteita sekä haluja ohjataan ulkoakäsin joukkoviestimien kautta. Henkisen rappeutumisen ohella rajaton kehitys, tällaisena kuin me sen tunnemme, on tuonut muassaan myös valtavavia ekologisia ongelmia, jotka ovat vakavin uhka ihmisrodun ja koko maailman tulevaisuudelle. (em., 11-13).

Edellä kuvaamani *radikaalihedonismi* on saavuttanut yhteiskunnassamme aseman, jossa sen toimivuutta ei enää aseteta kyseenalaiseksi, vaan se hyväksytään itsestäänselvyytenä. Mielenkiintoista on, että vaikka se toimii yhteiskuntamme mahdollisesti suurimpana liikuttavana voimana, asiana jota ei tarvitse enää erikseen perustella, vain aniharvat suuret ajattelijat tai opit kautta historian ovat antaneet tukensa sille (em., 13). Filosofit, uskonnolliset perinteet tai yhteiskunnalliset ajattelijat niin Kiinassa, Lähi-Idässä kuin Euroopassakin lähes poikkeuksetta kiistävät näkemyksen, jonka mukaan hedonistinen halujen tyydyttäminen voisi johtaa hyvinvointiin. Päinvastoin, nämä hyvin erilaisista lähtökohdista ponnistavat ajattelijat ja perinteet korostavat kärsimyksen olevan kiinteässä

yhteydessä hedonistiseen halujen tyydyttämiseen ja omistamiseen liittyvään riippuvuteen. Buddhan opetuksissa toistuu ajatus siitä, että kärsimys pohjautuu itsekkääseen haluun ja takertumiseen, joita kristillisissä perinteissä voidaan kutsua epäjumalan palvomiseksi. Evankeliumeista on löydettävissä lukuisia kohtia, joissa Jeesus kehottaa elämään yksinkertaisella tavalla ja pidättäytymään materian kasaamisesta. ”*Ei kukaan voi palvella kahta herraa; sillä hän on joko tätä vihaava ja toista rakastava, taikka tähän liittyvä ja toista halveksiva. Ette voi palvella Jumalaa ja mammonaa* (Mat 6:24).” Länsimaisessa filosofiassa vastaavanlaiset ajatukset ovat toistuneet vuosisadasta toiseen. ”*Koska minulla on vähiten tarpeita, olen lähimpänä jumalia.*” kerrotaan Sokrateen sanoneen (Wikiquote, 2017). Sekularisoituva maailma ei ole hävittänyt rahan, kuluttamiseen ja ylettömään omistamiseen kriittisesti suhtautuvia ajattelijoita. Valistuksen aikana ja 1800-luvulla Kant, Marx, Thoreau ja Schweitzer lukuisten muiden ohella, ovat esittäneet omat antihedonistiset järjestelmänsä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen länsimainen elämäntyyli on kuitenkin ottanut johtavaksi ajatukseen *radikaalihedonismiin* niin teorian kuin käytännönkin tasolla (Fromm 1977, 15). Sosiaalipsykologi ja yhteiskuntafilosofi Erich Fromm (jonka teoksia tulen käyttämään tämän työn teoriataustana) tuo teoksessaan *Olla vai omistaa* (1977, 15-16) esille ristiriidan, joka vallitsee *radikaalihedonismiin* ja kurinalaisen työnteon välillä. Pakonomainen työ ilman vapaa-ajan viihdykkeitä ajaisi ihmisen nopeasti mielenterveyden luhistumiseen, mutta toisaalta vapaa-ajan joutilaisuus tekisi samoin ilman työn vastapainottavaa voimaa. Yhdessä nämä ääripäät mahdollistavat elämämme.

”Tähän mennessä väitteeni on ollut, että sosioekonomisen järjestelmämme, toisin sanoen elämäntapamme, synnyttämät luonteenpiirteet ovat sairautta aiheuttavia ja tuottavat lopulta sairaita ihmisiä ja sairaan yhteiskunnan.” -Erich Fromm, *Olla vai omistaa*, 19.

Tulen tarkastelemaan tässä työssä joukkotiedotusvälineiden sekä mediakulttuurin tuotteiden suhdetta sen kuluttajiin. Tarkemmin analysoitavaksi olen valinnut Iltalehden kirjoitukset. Tarkoitukseeni olisi sopinut periaatteessa moni muukin valtavirran julkaisu, mutta päädyin Iltalehteen, sillä sen tabloidimaisen luonteensa vuoksi tuo kuvaamiani ilmiöitä sopivan korostetusti esille. Toisaalta Iltalehti ei ole Suomen sensaatiohakuisin tai eniten ”juoruamista” harjoittava julkaisu, ja se pyrkii ainakin näennäisesti vaikuttamaan varteenotettavalta myös niin kutsuttujen asiallisempienkin aiheiden uutisoinnissa. Tämä sopii tarkoitukseeni hyvin, sillä esimerkiksi Seitsemän Päivää-lehden ja Helsingin Sanomien välillä ei löydy enää paljoa yhteisiä nimittäjiä, mutta Iltalehdellä ja Helsingin

Sanomilla niitä on vielä kiitettävästi. Huomioideni yleistettävyyks pysyy näin ollen parempana. Iltalehden tilalla olisin voinut käyttää myös Ilta-Sanomia, mutta sattumanvaraisista syistä päädyin hyödyntämään Iltalehteä.

Tieteen kentällä Huxleyn eräänlaisena vastineena voidaan pitää niin kutsutun Frankfurtin koulukunnan edustajia. Huxleyta ja Frankfurtin koulukunnan teoretikoita yhdistää kriittisyys vallitsevaa länsimaista elämäntyyliä kohtaan, joka ei tietenkään ole enää pitkään aikaan rajoittunut ainoastaan länsimaihin. Heidän yhteisenä huolenaiheena on ihmisen kohtalo tämän varsin epäinhimillisen koneiston osasena.

Tarkastelen Iltalehden kirjoituksia Frankfurtin koulukunnan tarjoaman optiikan kautta. Frankfurtin koulukunta on tunnettu sen kriittisestä suhtautumisesta joukkotiedotusvälineitä kohtaan. Se näkee joukkotiedotusvälineet ennen kaikkea osana yhteiskunnallista manipulaatiokoneistoa. Sen tehtäviä ovat muun muassa jatkuvan kulutuksen kasvun turvaaminen ja ihmisten sopivan passiivisena pitäminen, jotta he tekisivät tunnollisesti töitä, eivätkä kyseenalaistaisi vallitsevia käytäntöjä ja periaatteita.

Frankfurtin koulukunnan edustajista esittelen Max Horkheimerin, Herbert Marcusen ja Erich Frommin näkemyksiä ihmisen mekanisoituvasta ajattelusta ja yhteiskunnasta hänen ympärillään. Näitä teoretikoita yhdistää ajatus siitä, että moderni teollinen yhteiskunta tarvitsee toimiakseen ihmisiä, jotka ovat riisuttuja omaehtoisesta ajattelusta. Omaehtoisesta ajattelun on korvannut automatisoitu, mekaaninen ajattelu, jonka päämäärät ja ihanteet ovat ulkoakäsin annettuja. Tämän myötä ihminen joutuu luopumaan luontaisemmasta minuudestaan ja taipumuksistaan. Hän ei varsinaisesti elä enää itseään varten, vaan hänen korkein tehtävänsä on tyydyttää yhteiskunnan tarpeita, jotka taas ovat riisuttuja niin kutsutuista korkeammista päämääristä.

Horkheimerin ajatukset kahtia jakautuneesta järjestä, Marcusen kuva yksiulotteisesta ihmisestä ja Frommin teoria vapauden pakenemisestä kuvaavat minulle kaikki samaa asiaa, hieman eri näkökulmia painottaen. Ne ovat kuvauksia ihmisen alistuneisuudesta markkinatalouden voimille. Ne kuvaavat ihmisen hukkaan heitettyä potentiaalia ja omien arvojen korvautumista hänelle itselleen vierailta aineksilla. Frankfurtin koulukunnan esittämä ihmiskuva antaa tälle työlle lähtökohdat. Näiden teoretikoiden tuoreimmatkin

kirjoitukset ovat jo monta kymmentä vuotta vanhoja, mutta näkisin niiden muuttuvan jatkuvasti ajankohtaisemmiksi. Toisin sanoen ihminen vieraantuu itsestään kasvavaa vauhtia. Sen lisäksi, että tässä työssä esittelen Frankfurtin koulukunnan teoreetikoiden problematisointeja modernin ihmisen vallitsevasta olotilasta, tuon esille myös heidän näkemyksiä paremmasta elämästä sekä välineistä, joilla sitä kohti on mahdollista pyrkiä.

Perehtyessäni Frankfurtin koulukunnan edustajien esittämään yhteiskuntakritiikkiin, median roolista yhteiskunnallisessa kontrollissa nousivat esille karkeasti ottaen seuraavat funktiot:

1. Median kautta luodaan uusia tarpeita, joita tarvitaan kulutuksen jatkuvuuden ja kasvun turvaamiseksi.
2. Medialla on tärkeä tehtävä vallitsevaa asiantilaa vastaan kapinoivien voimien eliminoimisessa. Sen lisäksi median tulee ylläpitää tietynlaista turtunutta mielentilaa, joka ei aseta vallitsevia olosuhteita kyseenalaisiksi.
3. Media luo normeja. Se rakentaa kuvaa tietynlaisesta yhteiskunnallisesti toivottavasta subjektista ja sanktioi normista poikkeavaa käyttäytymistä.

Pyrin valaisemaan näitä funktioita erilaisin, pääasiassa Iltalehdestä otettujen esimerkkien avulla.

Pyrin tässä työssä lähtökohtaisesti tarkastelemaan markkinataloutta kriittisestä näkökulmasta ja tuon esille joitakin sen suurimmista ongelmista. Merkittävämpänä ongelmana pidän sitä, ettei ihmisyyden ole mahdollista kehittyä täysikasvuiseksi vallitsevissa olosuhteissa, koska ihminen on sitoutunut voimakkaasti työntekijän ja kuluttajan rooleihin. Vaikka kritiikkini kohdistuu talousjärjestelmään, tämä ei tarkoita sitä, että olisin henkilökohtaisesti jonkin poliittisen ryhmittymän tukija. Tulen tässä työssä viittaamaan teoreetikoihin, jotka selkeämmin edustavat määrättyjä poliittisia aatejärjestelmiä, mutta itse haluan pysyttäytyä tällaisten kategorioiden ulkopuolella. Tarkastelen talousjärjestelmäämme myös tiettyjen traditioiden, kuten uskontojen kautta, mutta en ole sitoutunut kannattamaan mitään näistäkään suuntauksista. Tämän työn keskeisin tarkoitus on tutkia ihmisyyttä tukahduttavia voimia ja niistä vapautumisen mahdollisuutta, jolloin yksittäiseen ajattelutapaan tukeutuminen olisi liian rajoittunut ratkaisu. Vapautumiseen tähdätessä, ideologian ei tule koskaan ajaa ihmisyyden edelle.

Nähdäkseni olisi tärkeää, että sosiologista tai yhteiskuntatieteellistä tutkimustyötä ylipäänsä, tehtäisiin enemmän Frankfurtin koulukunnalle ominaisista kriittisistä lähtökohdista käsin. Valitettavan suuri osa tämän päivän tutkimuksesta ja teoretisoinnista on valtavirtaan mukautunutta. Sosiologiaa vaivaa sama ilmiö, joka tulee selvemmin ilmi, kun tarkastellaan valtavirran psykologiaa. Esimerkiksi työpsykologille tai psykiatrille hakeutuneen ihmisen toipumista aletaan mitata hänen työkyvyn palautumisen eikä hänen todellisen hyvinvoinnin mukaan. Kärjistetysti voisi sanoa, että työpsykologi katsoo vian olevan ihmisessä, mikäli hän uupuu työtä tehdessään, mutta kriittisemmästä näkökulmasta ajateltuna uupumus voi olla terve reagoititapa epätyytyttäviin olosuhteisiin. Mielestäni sosiologia kulkee samanlaista reittiä kohti mukautumista vallitseviin olosuhteisiin, siinä missä sen tulisi toimia ainakin osittain niiden kieltona. Sosiologia pyrkii tekemään parannuksia järjestelmän sisällä ja sen puitteissa, mutta se ei tähtää enää perustavanlaatuisen emansipaatioon. Ja mikä voisi tärkeämpää kuin tämä emansipaatio? Tämän vuoksi sosiologiaan tulisi pyrkiä palauttamaan sen kriittisimmät ainekset, ja pyrkimys jo itsessään perustelee tämän työn olemassaolon.

Esittelen ensin Frankfurtin koulukunnan edustajien Horkheimerin, Marcusen sekä Frommin keskeisimpiä teoretisointeja länsimaisesta elämäntyylistä, sen perustasta ja ongelmista. Täydennän edeltäneiden teoreetikoiden ajatuksia Douglas Kellnerin näkemyksillä mediakulttuurista. Tämän jälkeen esittelen tässä työssä löyhästi käytetyt tutkimusmenetelmät *aikalaisdiagnoosin* ja *kriittisen diskurssianalyysin*, josta siirryn pienimuotoiseen Iltalehden historiikkiin. Tutkimustulos-osiossa valaisen aikaisemmin esittelemiäni median funktioita yhteiskunnallisessa kontrolloinnissa erilaisten käytännön esimerkkien kautta. Lopuksi esitän vielä joitakin huomioita Frankfurtin koulukunnan kriittisen teorian ja median suhteesta, sekä tuon esille omia ajatuksiani ihmisen roolista keskellä länsimaista elämäntapaa.

2. TEORIATAUSTA

2.1. Frankfurtin koulukunta

Frankfurtin koulukunta kehittyi virallisesti vuonna 1924 perustetun Institut für Sozialforschungin piirissä. Yhteisö toimi yliopiston yhteydessä, mutta se oli hallinnollisesti itsenäinen. Instituutin ydinryhmä koostui varakkaista juutalaisperheistä lähtöisin olevista henkilöistä. 1930-luvun alussa Instituutin johtoon astui Max Horkheimer, jolloin se alkoi saavuttaa niitä piirteistä, joista se edelleen tunnetaan. Marxin poliittisen taloustieteen kritiikki toimi merkittävimpana innoittajana koulukunnan alkukauden ajattelulle. Instituutti pyrki yhdistämään monitieteellisissä teoretisoinneissaan filosofiaa, sosiologiaa, kansantaloustiedettä, historiaa ja psykologiaa. Hitlerin noustua valtaan Saksassa vuonna 1933 Instituutti siirsi toimintansa ensiksi Sveitsiin ja myöhemmin 30-luvun lopulla se asettui Yhdysvaltoihin. (Kotkavirta 1991, 171-177)

Yhdysvalloissa Instituutin tyyli alkoi muuttua luonteeltaan filosofisemmaksi. Termi "kriittinen teoria" viittaa ennen kaikkea tähän myöhempään lähestymistapaan. Kriittinen teoria muodostettiin vastavetona niin kutsutulle traditionaaliselle teorialle. Jälkimmäisenä mainitulla ei varsinaisesti viitata mihinkään teoriaan tai filosofiseen suuntaukseen. Sillä tarkoitetaan pikemminkin tapaa, jolla uuden ajan tieteellinen maailmankatsomus suhtautuu maailmaan. Traditionaalisen teorian mukaan tieteen tehtävän voidaan sanoa olevan mahdollisimman selkeän ja eriytyneen kuvan muodostaminen maailmasta. Kuitenkaan esimerkiksi Horkheimer ei halunnut kiistää traditionaalisen teorian tarpeellisuutta. Hänen mukaansa se ei vain ole yksinään tarpeeksi riittävä. Traditionaalisen teorian puutteiksi voidaan lukea, se ettei se arvioi omantoimintansa yhteiskunnallisia ehtoja, vaikutuksia sekä päämääriä, vaan ottaa ne annettuina. Toisin sanoen traditionaalisen teorian järki edustaa välineellistä järkeä. Se voi esimerkiksi tutkia ihmisten mielipiteitä, mutta se ei ota kantaa ovatko ne hyviä vai huonoja, hyväksyttäviä vai tuomittavia ja niin edelleen. Ainoa rationaalisuuden kriteeri sille on, toimiiko jokin vai ei. (em., 169-177).

Kriittinen teoria yhdisteli järkikäsitteessään muun muassa Kantin ja Hegelin ajatuksia. Lähtökohtia haettiin niin ikään Marxin historia -ja kapitalismiteoriasta sekä hänen emansipaatiota koskevasta ajattelusta. Instituutin tavoite oli kehittää idealismin järjen

käsitteelle aikaansa sopiva tulkinta, väline, jolla olisi mahdollista kritisoida asioiden vallitsevaa tilaa sekä tieteen että yhteiskunnan saralla ja hahmottaa järjellistä tulevaisuutta. Instituutissa työskennelleiden henkilöiden näkemykset näistä asioista erosivat toisistaan huomattavasti sekä myös muuttuivat ajan saatossa. (em., 170-171).

Näkemyseroista huolimatta tässä työssä käyttämäni Frankfurtin koulukunnan teoreetikoiden töiden takana kulkee voimakas punainen lanka ja oman näkemykseni mukaan ristiriitaisuutta niiden välillä ei ilmene ainakaan häiritsevästi. Päinvastoin, näkemykset mielestäni tukevat ja täydentävät toisiaan mielenkiintoisella tavalla.

2.2. Max Horkheimer ja järjen välineellistyminen

Teoksessaan *Välineellisen järjen kritiikki* Max Horkheimer (2008) tarkastelee järkiperaisyyskäsitettä, jolle teollisuuskulttuuri rakentuu. Keskiössä on niin ikään kehityksen kaksijakoinen luonne. Tekninen kehitys on toisaalta laajentanut ihmisen ajattelu- ja toimintahorisonttia, mutta siitä on seurannut myöskin yksilöllisyyden ja itsenäisyyden taantuminen sekä kyvyttömyys vastustaa massamanipulaatiokoneistoa. Horkheimer pitää todellisena uhkana sitä, että edistys mitätöi juuri sen päämäärään, joka sen oli tarkoitus toteuttaa – ihmisen idean. (em., 13-14). Horkheimerin mukaan järki tarkoitti pitkään ”*ihmisten kykyä omaksua ikuisia ideoita, joiden oli määrä toimia heille päämäärinä.*” Järjen tehtävä nykyään on taas tyypistynyt välineelliseksi; sillä etsitään keinoja toteuttaa ulkoapäin annettuja päämääriä, jotka tähtäävät ennen kaikkea yhteiskunnan säilymiseen ja sen kitkattomaan toimintaan. (em., 9).

Horkheimer (2008) tekee *Välineellisen järjen kritiikissä* jaottelun *subjektiiiviseen ja objektiiviseen* järkeen. Ensin mainittu on perimmiltään tekemisissä keinojen ja päämäärien kanssa. Se punnitsee keinoja saavuttaa jokin päämäärä. Päämäärät otetaan annettuina, eikä niitä juurikaan kyseenalaisteta. *Subjektiiivinen järki* ei pane paljoa painoa sille, onko jokin päämäärä sinänsä järkevä vai ei. Mikäli se laisinkaan kiinnittää päämäärään huomiota, se pitää itsestään selvänä, että siitä koituu hyötyä subjektiiivisessä mielessä, eli ne palvelevat toimijan (ihminen tai yhteiskunta) pyrkimystä säilyttää itsensä. *Subjektiiiviselle järjelle* ajatus siitä, että jokin päämäärä olisi järjenmukainen itsessään on täysin vieras; päämäärään on kytkeydyttävä jonkinlaista subjektiiivista hyötyä. Horkheimer pitää *subjektiiivista järkeä* on oireena länsimaisessa ajattelussa viimeisten vuosisatojen aikana

tapahtuneesta muutoksesta. *Subjektivistista järkeä* edeltänyt *objektiivinen järki* edusti päinvastaista käsitystä järjestä. Tämän käsityksen mukaan järki ei ollut olemassa ainoastaan yksilötietoisuudessa, vaan myös objektiivisessa maailmassa (ihmisten ja yhteiskuntaluokkien välisissä suhteissa, yhteiskunnallisissa laitoksissa, luonnossa ja sen ilmentymissä). Järjen objektiivisesta teoriasta esimerkkeinä Horkheimer antaa Platonin ja Aristoteleen ajattelun, skolastiikan ja saksalaisen idealismin. Edellä mainittuja yhdistää pyrkimys luoda kaikesta olevasta kattava järjestelmä tai hierarkia. Se, kuinka hyvin ihminen oli sopusoinnussa tämän totaliteetin kanssa, määritteli hänen elämänsä järkevyyssasteen. *Objektiivinen järki* ei sulkenut *subjektivistista järkeä* pois, vaan katsoi sen ilmentävän osittaisesti laajempaa järkiperäisyyttä. (em., 16-17).

Objektiivisen järjen kohdalla voidaan painon sanoa olevan keinojen sijasta itse päämäärissä. Horkheimerin (2008) mukaan Platon pyrkii *Valtiossa* osoittamaan, että se joka elää *objektiivisen järjen* mukaisesti, elää menestyksekkäästi sekä onnellisesti. *Objektiivisen järjen* teoria keskittyi käsitteisiin, jotka koskettivat korkeimman hyvän ideaa, ihmisen roolia maailmassa ja keinoja joilla perimmäiset päämäärät toteutetaan. Jos subjektivistinen käsitys järjestä pitää paikkansa, se tarkoittaa ettei järjestä ole hyötyä määriteltäessä päämäärien toivottavuutta. Tällöin asiat kuten ihanteidemme hyväksyttävyyden, toimiemme ja uskomustemme mittapuut, poliittiset ja eettiset periaatteet ja kaikki perustavat ratkaisut johdetaan muista tekijöistä kuin järjestä. Näin ne siirtyvät valinnan ja mielitekojen alueelle. Järki ei arvioi enää edes ihmistekoja tai elämäntapaa, vaan niiden punninta on jäänyt erilaisille keskenään taisteleville etupyyteille, joiden armoille maailma näyttää tulleen jätetyksi. Järkevä toiminta tänä päivänä tarkoittaa kitkatonta mukautumista todellisuuteen sellaisena kuin se ilmenee. Sopeutumisperiaate on itsestäänselvyys useimmille. (em, 17-22).

Teknologinen edistys on Horkheimerin (2008) mukaan johtanut tilanteeseen, missä ihmisen itsenäisyys on kasvanut, mutta samanaikaisesti hänen passiivisuutensa on lisääntynyt. Kun hänen päämäärien valintansa on riisuttu uskosta objektiiviseen totuuteen, hänen reagointitapansa automatisoituu ja muuntuu yleistä mallia noudattavaksi. Tässä pisteessä taloudelliset sekä yhteiskunnalliset voimat alkavat näyttäytyä ihmiselle ikään kuin sokeina luonnonvoimina, joita varten hänen on sopeutettava itsensä. Tämä taas on johtanut tilanteeseen, jossa ihmisen minuus on riisuttu kaikesta sisällöstään, paitsi siitä mikä ei liity pyrkimykseen muuttaa kaikkea voitavaa oman itsensä säilyttämiskeinoiksi.

Ihmisen vapautta nykyaikana on lisännyt tuotantomahdollisuuksien ja kulutushyödykkeiden kasvu. Tämän kaltainen vapaus on kuitenkin tuonut mukanaan uudenlaisen ihmiseen kohdistuvan paineen. Tämä paine on yhteiskunnan olosuhteiden ihmiseen kohdistamaa katkeamatonta pakkoa. Muutosta kuvaa vertailu vanhan ajan käsityöläisen ja nykytyöläisen välillä: käsityöläisen on tarvinut valita sopivin väline työnsä suorittamista varten, kun taas nykytyöläisen tarvitsee nopeassa ajassa suorittaa valinta huomattavasti suuremmasta vaihtoehtovalikoimasta. (em, 107-108).

Horkheimerin omin sanoin:

”Hevosien ohjastaminen on vapausasteiltaan aivan erilaista kuin nykyaikaisella autolla ajaminen. Sen lisäksi, että auto on suhteellisesti suuremman väestönosan saatavilla kuin hevonen ja vaunut aikoinaan, auto on nopeampi ja tehokkaampi, vaatii vähemmän huolenpitoa ja lienee helpommin käsiteltävissä. Vapauden lisääntyminen on kuitenkin muuttanut vapauden luonnetta. On kuin meidän sijastamme autoa ajaisivat ne lukemattomat laitteet, säädökset ja ohjeet, joiden mukaan meidän tulee toimia. On nopeusrajoituksia, hidasteluvaroituksia, kaistanvaihto- ja pysäköintikieltoja ja jopa edessä olevien kaarteiden muotoja kuvaavia liikennemerkkejä. Meidän on pidettävä katsemme tiessä ja oltava joka hetki valmis reagoimaan joka tilanteessa oikealla liikkeellä. Omaalotteisuutemme on korvannut mielentila, joka pakottaa meidät ohittamaan kaikki tunteet ja ideat, jotta ne eivät häiritsisi tarkkaavaisuuttamme meitä ahdistavia persoonattomia vaatimuksia kohtaan.” (em., 109)

Sopeutumispakko on ilmennyt ennen teollistakin aikaa, mutta sen tempo ja laajuus ovat kasvaneet. Tämä asenne on kyllästännyt ihmisen koko olemisen ja saavutetun vapauden laatu on muuttunut aivan toisenlaiseksi. Menneisyydestä poiketen tällä kertaa ihmiskunta alistuu tähän kehitykseen. Alistuessaan ihminen luopuu saavuttamastaan yksilöllisyydestä; sopeutumiseen sisältyy olennaisesti kaunaa ja tukahdutettua aggressiivisuutta. Ihminen on riisuttu itsesäilytystä lukuun ottamatta kaikista päämääristään ja luonnolta poistettu sen sisäinen arvo tai merkitys. Ihminen pyrkii muuttamaan kaiken ympärillään olevan itsesäilytystä tukeviksi keinoiksi. Muihin kuin pragmaattisiin suhteisiin viittaavat sanat tai lauseet ovat arveluttavia. (em., 110).

2.3. Erich Fromm ja vaarallinen vapaus

Tarkoitukseni on tässä esitellä lukijalle Frommin teoksen *Vaarallinen vapaus* (myöhemmin *Pako vapaudesta*) keskeisimpiä teemoja. Kirjan teesinä on, että esiyksilöllisen yhteiskunnan siteistä vapautunut ihminen ei ole vielä löytänyt todellista vapautta, jossa hän pystyisi toteuttamaan todellista minuuttaan (1962). Tähän minuuteen lukeutuvat hänen älyllisten, tunneperäisten ja aistinkykyjensä paras mahdollinen ilmentäminen. Vapautuminen esiyksilöllisyydestä on lisännyt ihmisen riippumattomuutta ja järkeistänyt häntä. Samalla kuitenkin hänen pelokkuutensa ja voimattomuutensa ovat kasvaneet turvallisten siteiden kadottua. Tämä johtaa sietämättömään uuteen tilanteeseen, jonka voi ratkaista kahdella eri tavalla. Ensimmäinen vaihtoehto on vapauden pakeneminen johonkin uuteen riippuvuuteen. Toinen on todellisen vapauden toteuttaminen. (em., 22) Frommin teoria on työni kannalta kiinnostava siksi, että nähdäkseni media organisoii tehokkaasti ihmisten pakoa vapaudesta, antaa sille väyliä sekä sisältöä ja vähentää omaehtoisen ajattelun tarvetta. Etenkin iltapäivälehtien vaikutus ihmisen ajatteluun on päihteenomaisen turruttava.

Fromm (1962) katsoo modernin yksilöllisyyden saaneen osittain alkunsa uskonpuhdistuksen aikana. Tällöin syntyi ajatus siitä, että ihminen on vapaa ja hänellä on itsemääräämisoikeus. Uskonpuhdistuksen toinen puoli on, että se korosti ihmisluonnon heikkoutta ja mitättömyyttä. Yksilön välttämättömyytenä nähtiin alistua jollekin ulkoiselle voimalle. Keskiaikaisessa yhteiskunnassa ei vielä vallinnut yksilöllinen vapaus. Yhteiskunnallisessa järjestyksessä jokaisella oli oma määrätty roolinsa ja pääsääntöisesti ihmisen työn, roolin ja yhteiskuntaluokan määritteli se mihin olosuhteisiin hän sattui syntymään. Yksilöä ei käytännössä katsoen ollut vielä olemassa, vaan ihminen oli yhtä kuin hänen osansa yhteisössä. Keskiajalla ilmennyt taloudellinen kilpailu oli myös vähäistä, johtuen juuri ennalta määrätystä rooleista ja työnjaosta. (em., 55-59). Protestantismin mukanaan tuomat opit alkoivat irrottaa ihmistä näistä siteistä ja valmisteli häntä psykologisesti siihen rooliin, mikä hänelle teollisessa yhteiskunnassa lankesi. Lisääntyvän vapauden luonne oli dialektinen: se lisäsi yksilöllisyyttä ja kriittisyyttä, mutta teki ihmisestä avuttomamman ja loi uudenlaista riippuvuutta. Ihminen alkoi vapautua näkyvistä ulkoisista pakotteista (esimerkiksi kirkko ja vallanpitäjät), mutta tilalle tulivat sisäiset pakotteet, jotka estivät häntä toteuttamasta todellista vapautta. Fromm havainnollistaa tätä esimerkillä puheenvapaudesta. Puheenvapaus on ollut suuri voitto

vanhoja rajoitteita vastaan, mutta olemme ajautuneet tilanteeseen, jossa suuri osa ihmisen ajatuksista ja puheista on samaa mitä ”kaikki muutkin ajattelevat ja puhuvat”. Sisäiset rajoitukset johtavat tähän. Tällaisia rajoituksia aiheuttavat yleinen mielipide ja ”terve järki”, jotka ihminen sisäistää niin tehokkaasti, että pitää niitä omina näkemyksinään. (em, 109-111).

Protestantismi jätti ihmisen suhteen Jumalaan hänen henkilökohtaiseksi asiakseen, siinä missä katolisessa kirkossa kirkon jäsenenä oleminen oli jumala-suhteen perusta. Tämä uusi jumala-suhde kaikessa vapaudessaan oli ihmiselle hyvin pelottava ja ajoi hänet etsimään jotain jonka valtaan voisi alistua. Toisin sanoen hän etsi pelastumista alistumisesta. Uudelle ajalle tullessa ihminen alkoi alistua pääomalle, kun keskiaikaisessa yhteiskunnassa taloudellisella toiminnalla oli vain välikappaleen rooli. Protestantismin alullepanemassa kapitalistisessa taloudessa taloudellinen toiminta, menestyminen sekä aineellinen hyöty muodostuivat päämääräksi sinänsä. Lutherin ja Calvinin jumaluusoppi olivat luoneet tälle järjestelmälle pohjan korostaessaan ihmisen voimattomuutta ja tarvetta palvella itsensä ulkopuolella olevia tarkoitusperiä. (em., 113-115) (Tiivistettynä voidaan sanoa, että ihmisen on tunnettava itsensä merkityksettömäksi, jotta hän olisi valmis alistumaan taloudelliselle järjestelmälle tai jollekin muulle ulkoiselle auktoriteetille.) Fromm (1962) esittää ihmissuhteiden menettäneen välittömyytensä sekä inhimillisyytensä, koska nekin ovat alkaneet toimia markkinoinnin lakien mukaisesti. Tuhoisinta hänen mukaansa on kuitenkin ihmisen vieraantuminen omasta itsestään. Ihminen ei ainoastaan myy tavaroita, vaan hän on tavara itsessään. Hänellä täytyy olla persoonallisuus sekä muita ominaisuuksia joita hän kauppa ja nämä ominaisuudet ovat alisteisia markkinoille. Tarpeettomat ominaisuudet ovat yhtä hyödyttömiä kuin tarpeettomat tavarat, ja tästä syystä ihmisellä on suuri tarve olla suosittu, mikä ei ollut tyypillistä keskiaikaiselle ihmiselle. (em., 122-123)

Frommin omin sanoin:

”Ihmisestä tuli yksinäisempi, eristyneempi, hänestä tuli väline, jonka käyttäjiä olivat ulkopuoliset, musertavavan lujat voimat; tosin hänestä tuli ”yksilö”, mutta hämmentynyt ja epävarma yksilö. Oli kuitenkin keinoja, joiden avulla tämä piilevä epävarmuus estettiin

pääsemästä julki. Ensinnäkin omaisuus tuki hänen minäänsä. Minä ja omaisuus eivät olleet erotettavissa toisistaan. Ihmisen vaatteet tai hänen talonsa olivat samalla tavoin osa hänen minäänsä kuin oli ruumiskin. Mitä enemmän hänestä tuntui, ettei hän ollut mitään, sitä enemmän hän tarvitsi omaisuutta. Jos yksilöllä ei ollut omaisuutta tai jos hän oli sen menettänyt, hänen ”minästään” puuttui tärkeä osa, ja tietyssä määrin hän ei enää ollut täydestä otettava henkilö enempää muiden kuin omisakaan silmissä.” (em., 124).

Fromm (em., 138-139) tekee jaottelun yhteiskunnalliseen ja yksilölliseen terveyteen ja normaaliuteen. Yhteiskunnan kannalta yksilö on terve ja normaali jos hän pystyy täyttämään hänen yhteiskunnallisen tehtävänsä, eli työskentelemään sen määrittelemissä puitteissa ja osallistuu yhteiskunnan lisäämiseen, eli perustaa perheen. Yksilön itsensä kannalta tervettä ja normaalia yksilön optimaalinen kasvu sekä onnellisuus. Fromm (em., 139) pitää useissa tapauksissa yhteiskuntaan hyvin sopeutunutta henkilöä inhimillisessä mielessä sairaampana kuin neurootikkoa. Tämä johtuu siitä, että sopeutunut henkilö on joutunut luopumaan inhimillisyydestään tai aidosta itsestään sopeutumisen vuoksi. Neurootikko sen sijaan edelleen taistelee minuutensa puolesta. Tosin hän ei ole onnistunut taistelemaan tietään oikeaan vapauteen, vaan hän on jumittunut erilaisiin neuroottisiin oireisiin. Hänen minuudestaan on kuitenkin enemmän tallella kuin tehokkaasti sopeutuneen yksilön vastaavasta.

Mekanismit, joilla vapautta paetaan ovat ”*eristyneen yksilön epävarmuudesta aiheutuneita pakotoimintoja.*” Niillä yritetään korvata jonkinlainen turvallisuuden tunne, joka on menetetty, kun alkukantaiset siteet maailmaan ovat katkenneet. Pakeneminen johtaa Frommin mukaan siihen, että elämästä muotoutuu sarja automaattisia ja pakonomaisia toimintoja. (em., 140-141). Fromm (1962) erottelee kolme erilaista pakenemisen mekanisme. Ne ovat autoritarismi, tuhoamisvietti ja automaattinen yhdenmukaisuus. Ensimmäinen näistä viittaa yksilön masokistisiin ja sadistisiin pyrkimyksiin, joilla luovutaan minän itsenäisyydestä ja sulaudutaan johonkin ulkopuoliseen, jotta saavutettaisiin jokin voima, joka yksilöltä puuttuu. Toinen mekanismi liittyy kiinteästi ensimmäiseen, mutta eroaa siitä siten, että se ei pyri symbioosiin kohteensa kanssa, vaan sen aikomus on tuhota se. Yksilö siis välttelee ulkopuolisuuden tunnettaan maailmaan tuhoamalla sitä. Viimeisin, ja tämän työn kannalta oleellisin, mekanismi on automaattinen yhdenmukaisuus, johon Frommin mukaan valtaosa modernin yhteiskunnan jäsenistä

lankeaa. Tämän mekanismin sisäistänyt henkilö periaatteessa lakkaa olemasta oma itsensä. Hän kehittää itselleen persoonallisuuden, joka koostuu kulttuurikaavion tarjoamista valmiista mahdollisuuksista. Tämän vuoksi hän on samanlainen kuin muutkin ovat, ja mitä he odottavat hänen olevan. Automaattisen yhdenmukaisuuden myönteinen puoli on se, että ihminen ei koe sen myötä yksinäisyyttä ja voimattomuutta. Tällä on kuitenkin kallis hinta, nimittäin automatisoituessaan ihminen kadottaa itsensä. (em, 141-177). Tämä tapa voittaa yksinäisydentunne on taas ristiriidassa sen yleisen käsityksen kanssa, jonka mukaan ihminen on vapaa ajattelemaan, tuntemaan ja toimimaan hänen omien halujensa pohjalta. Jokainen yksilö kokee vilpittömästi toimivansa omien tunteiden ja ajatustensa ohjaamana. Tämä harhakuva on sikäli vaarallinen, että se toimii esteenä aidolle yksilöllisyydelle. (em, 178). Frommin (1962) mukaan alkuperäinen ajattelu korvataan vierasperäisillä ajatuksilla, jotka eivät ole tulosta henkilön omasta aktiivisesta ajattelusta. Esimerkiksi lehdestä luettua näkemystä pidetään herkästi omana mielipiteenä tai jonkun kuuluisan kuvataiteilijan taulua ihailaan ääneen kauniiksi, koska tiedetään työn olevan arvostettu, vaikkei työ itsessään herättäisikään arvioijassa vastakaikua. (em., 182-185).

2.3.2. Fromm ja vapaus

”... *elämällä ei ole muuta sisältöä, tarkoitusta eikä merkitystä kuin aito eläminen.*” -
Fromm, Vaarallinen vapaus, 235

Fromm (1962) pohtii kirjassaan *Vaarallinen vapaus* kysymystä, onko ihminen tuomittu ajautumaan vapaudesta uudenlaiseen riippuvuuteen. Aiheuttaako vahvasta auktoriteetista irtautuminen niin suuren ahdistuksen, että se jonkin muun voiman valtaan alistuminen on ainoa tyydyttävä vaihtoehto jatkaa elämää? Frommin vastaus tähän kysymykseen on kielteinen. Hän uskoo *positiiviseen vapauteen*, jossa ihminen voi olla ”*vapaa olematta silti yksinäinen, kriittinen olematta täynnä epäilyksiä, itsenäinen ja silti osa kokonaisuutta, ihmiskuntaa.*” Tämänkaltaisen vapauden ehtona Fromm pitää *itsensä toteuttamista*, omana itsenään olemista. Fromm pitää ihmiselle haitallisena idealististen filosofien ajatusta siitä, että itsensä toteuttamiseen päästäisiin järkeen pohjautuvien oivallusten avulla. Max Horkheimerin tavoin Fromm tarkastelee *järjen puolittumisesta* ihmiselle koitunutta vahinkoa. Idealistiset filosofit katsoivat järjen tehtäväksi vartioda sekä tukahduttaa ihmisen luontoa. Tästä ei Frommin mukaan ole haittaa pelkästään tunne-elämälle, vaan

myös järjelle itselleen. Toimiessaan luonnon vartijana, järjestä itsestään tulee myös vanki. Sen sijaan Fromm ajattelee, että itsensä toteuttamiseksi ihmisen täytyy toteuttaa kokonaispersoonallisuuttaan. Tämä tarkoittaa älyn sekä tunteen mahdollisuuksien aktiivista ilmaisemista. Frommin mukaan nämä mahdollisuudet ovat olemassa jokaisessa ihmisessä, mutta ne toteutuvat vain sitä mukaan, kun niitä ilmennetään. (em., 230).

Minkälaisista asioista koostuu itsensä toteuttaminen? Fromm (1962) esittää sille seuraavanlaisia ehtoja: Itsensä toteuttaminen ei pohjautu pakonomaisuuteen; se ei johdu yksilön eristyneisyydestä tai voimattomuudesta. Se ei ole automatisoitunutta, ulkoakäsin suggeroitua toimintaa. Itsensä toteuttaminen pohjautuu vapaaseen, vapaaehtoiseen toimintaan. Toiminnalla tässä ei tarkoiteta varsinaisesti minkään asia tekemistä, vaan kyse on paremminkin luovasta toiminnallisuudesta, joka voi ilmetä tunteen, älyn tai aistien alueella. Fromm korostaa edelleen ”järjen” ja ”luonnon” välisen kuilun kieltämisen tärkeyttä, jotta omaehtoinen toiminta voisi toteutua. Itsensä toteuttaminen tai omaehtoinen toiminta ei ole mahdollista niin kauan kuin jokin olennainen minän osa tukahdutetaan. (em., 231).

Fromm (1962) pitää omaehtoisuutta harvinaisena ilmiönä kulttuurissamme, mutta sitä on kuitenkin vielä löydettävissä. Esimerkkinä hän käyttää taitelijoita. Hän pitää myös määrätynlaisia tieteilijöitä ja filosofiä tietyssä mielessä taiteilijoina, mikäli he tekemisissään ilmentävät itseään spontaanisti. Myös pienet lapset ovat hyvä esimerkki omaehtoisesti toimivista yksilöistä. Heiltä eivät ole vielä kadottaneet kykyään ”*tuntea ja ajatella sitä mikä todella on heidän omaansa.*” (em., 231-232). *Spontaanisuus* näyttää olevan Frommille avainsana omaehtoisuudesta puhuttaessa. Hän (1962) muistuttaa onnellisimpien kokemustemme tapahtuvan spontaanisuuden alueella, tunteiden ja ajatusten toteutuessa kaavattomasti. Näitä kokemuksia Fromm pitää tärkeinä, koska ne tarjoavat välähdyksiä siitä, mitä elämä voisi olla, jos se vapautuisi sitä rajoittavista voimista. Fromm asettaa omaehtoisuuden tärkeimmiksi osatekijöiksi *rakkauden* ja *työn*. Rakkauden avulla ihminen on kykenevä ylittämään eristyneisyyden. Rakkaus johtaa ykseyteen, mutta se ei hävitä yksilöllisyyttä. Työllä Fromm viittaa tässä yhteydessä luovaan toimintaan, jonka kautta ihminen tulee yhdeksi luonnon kanssa. Ollessamme kykenemättömiä omaehtoiseen toimintaan, joudumme elämään elämäämme eräänlaisesta *valeminästä* käsin ja Frommin mukaan (olipa tämä tietoista tai ei) se, ettei ihminen kykene olemaan oma itsensä, on

suurin hänelle häpeää aiheuttava tekijä. (em., 231-233).

2.4. Herbert Marcuse ja yksiulotteinen ihminen

Marcusen (1969) mukaan vallitsevaa yhteiskuntaa arvostelevan teorian tehtäviin kuuluu tutkia sen alkujuuria ja historiallisia vaihtoehtoja; mitä mahdollisuuksia ihmisen tilan parantamiseksi on käytetty, mitä on jätetty käyttämättä ja mitä on käytetty väärin. Toisin sanoen yhteiskuntateoria käsittelee niitä historiallisia vaihtoehtoja, jotka kumouksellisina suuntauksina kykenevät ravistelemaan vakiintunutta yhteiskuntaa. Marcuse korostaa vaihtoehtoisten ajattelutapojen hankalaa asemaa, sillä kehittynyt teollisuusyhteiskunta näyttää pystyvän viemään pohjan pois kaikelta siihen kohdistetulta kritiikiltä. Tekninen edistys on laajentunut hallitsemis- sekä yhdenmukaistamisjärjestelmäksi, joka näyttää tasaannuttavan tehokkaasti sen erilaiset vastavoimat. Edelleen, tämä koneisto saa raskaasta työstä ja vallanalaisuudesta vapautumisen historialliset mahdollisuudet näyttämään typeriltä. (em., 14-16).

Marcuse:

”Näissä olosuhteissa meidän joukkotiedotusvälineittemme ei ole kovinkaan vaikeaa myydä osittaisia etuja yleisinä, kaikkien järkevien ihmisten etuina. Yhteiskunnan poliittisista tarpeista tulee yksilöiden tarpeita ja toiveita. Niiden tyydyttäminen edistää liike-elämää ja yhteistä hyvää ja kokonaisuus näyttää suoranaiselta Järjen ruumiillistumalta. Ja kuitenkin tämä yhteiskunta kokonaisuutena ottaen on järjetön. Sen tuotanto on ihmisten tarpeitten ja kykyjen vapaan kehityksen kannalta tuhoisaa...” (em., 13).

Frommin tavoin Marcuse näkee huolestuttavana miten yhteiskunnalliset tarpeet saadaan oksastettua yksityisiin tarpeisiin. Hänen (1969) mukaansa näiden välinen ero on enää teoreettinen ja esinemaailma on muuttunut ihmisen hengen ja ruumiin jatkeeksi. Yhteiskunnallinen valvonta on ankkuroitunut niihin uusiin tarpeisiin, jotka se on itse tuottanut. Nykyinen teknologinen valvonta näyttää järjen olennoitumalta ja se vaikuttaa toimivan kaikkien yhteiskunnallisten ryhmien parhaaksi siinä määrin, että siihen kohdistettu kritiikki tuntuu kohtuuttomalta sekä tarpeettomalta. (em., 32-33). Esseessään

Viettirakenne ja vapaus (1991) Marcuse esittää, että modernina aikana esineellinen maailma ja oma persoona on muuttunut joksikin, jota hallittava ja kontrolloitava. Elämä koetaan tällöin jonkinlaisena jatkuvana kamppailuna ihmisen sisäistä ja ulkoista luontoa vastaan. Tyydytys, rauha ja mielihyvä muuttuvat toisarvoisiksi seikoiksi, ja ne ovat sallittavia vain kieltäymysten ja vaivojen palkkana. Ihmiset ovat ennen kaikkea työvälineitä, jotka ovat sidoksissa ennalta määrättyihin funktioihin, jotka taas eivät merkitse enemmistölle tyydytystä, vaan päinvastoin pettymystä. Materiaalisen edistyksen kanssa käsi kädessä täydellistyy myös ihmisten hallinta. Moderni työkoneisto pitää sisällään sekä kokonaisuuden että vallan, jolla kokonaisuus organisoidaan ja pidetään kurissa. Vallitseva todellisuusperiaate on yksilön kannalta vahingollinen, se johtaa vieraantumiseen. Marcuse huomauttaa, että psyykkinen ja yhteiskunnallinen yhdenmukaistuminen ovat menneet niin pitkälle, että tietyissä mielessä on epämielekästä puhua vieraantumisesta: yksilö on sisäistänyt niin tehokkaasti yhteiskunnalliset tarpeet omikseen, että niiden välinen raja on erittäin epäselvä. (em., 123-124).

Marcuse on tarkastellut teoksissaan usein kulttuurin roolia yhteiskunnassamme. Hän käyttää kulttuuria esimerkkinä yhteiskunnan sulauttavasta toiminnasta ja tämän vuoksi hän päätyy jaottelemaan korkeakulttuurin ja massakulttuurin omiksi alalajeikseen. Marcuse (1969) kutsuu korkeammaksi kulttuuriksi taiteen muotoja, joiden suhde liike-elämään ja teollisuuteen sekä näiden tuottavuuteen ja laskelmallisuuteen on järjestelmällisesti vieraantunut. Niihin sisältyy transkendoivia ja kapinallisia aineksia, jotka teknologisen järjen edistys on kuitenkin kyennyt tuhoamaan. Siihen liitetyt ihanteet, kuten itsenäinen persoonallisuus, humanismi ja romanttinen rakkaus ovat osoittautuneet alkeellisemmän kehitysasteen ihanteiksi. Korkeampi kulttuuri ei ole alentunut massakulttuuriksi, vaan vallitseva todellisuus ikään kuin osoittaa korkeamman kulttuurin vääräksi. Vallitseva järjestys sulattaa korkeamman kulttuurin osaksi itseään ja Marcuse antaa esimerkin kuinka sen korkeimpia saavutuksia (vapaa kirjallisuus, taiteen suuruus, humanismin ihanne) on käytetty vaikkapa hyödykkeinä lännen ja idän välisessä kilpailussa painavina sanoina kommunismia vastaan. Joukkotiedotusvälineet palauttavat taiteet hyödykemuotoon ja taiteen totuusarvo alistuu vaihtoarvolle. (em., 76-78).

Yksiulotteisen ihmisen tilalle Marcuse etsi läpi uransa radikaalimpaa subjektiivisuutta, toisenlaista aistimellisuutta, joka kykenisi kapinoimaan vallitsevaa yhteiskuntaa vastaan

(Moisio 1999). Marcusen käsitys subjektista pohjautuu pitkälti Freudin teorioihin. Freudin näkemyksen mukaan subjekti muotoutuu mielihyväperiaatteen ja todellisuusperiaatteen yhteentörmäyksessä. Hänen mukaansa mielihyväperiaate hallitsee alunperin kaikkia viettejä, jotka tavoittelevat mielihyvää ja välttelevät epämiellyttäviä asioita. Mielihyväperiaatteelle käy kuitenkin jo varhain selväksi kurinpidollisten kokemusten kautta, että se ei pysty tyydyttämään itseään täydellisesti tässä yhteiskunnassa. Todellisuusperiaate opettaa ihmiselle mikä on toivottavaa sekä tarpeellista käytöstä ja vastaavasti mitä häneltä ei haluta. Tällä tavoin yksilö mukautuu ulkoa ohjattuun rationaalisuuteen. Rationaalisuutta Marcuse pitää yhteiskunnallisena tuotteena ja subjektia sen kokemuksen tuotteena. Edelleen subjekti on yhteiskunnallisen normalisaation tuote, jolla yksilö alistetaan yhteiskunnalliselle herruudelle. (em., 216, 267-268). Marcusen omin sanoin: ”Hänen intohimonsa sekä hänen todellisuuden muuttamisensa eivät vastedes ole hänen omiaan: ne ovat hänen yhteiskuntansa ”organisoimia”. Ja tämä ”organisaatio” tukahduttaa ja muuttaa hänen alkuperäisten vaistonvaraisten tarpeittensa olemuksen.” (Marcuse 1969, 14-15.)

Marcuse (Kellner 1999) näkee psykoanalyysin sisältävän piilevän pyrkimyksen, joka ajaa takaa vallitsevan työn ja kieltäytyksen etiikkaa vastustavan ihmisluonnon julkituomista. Psykoanalyysi vaalii mielihyväperiaatteen vaatimusta täydellisestä tyydytyksestä ja sen rajoitteiden poistamisesta. Marcuse katsoo ihmisen muistin sisältävän kuvia täydellisen tyydytyksen tilasta, ja täten muisti voi saada ihmisen elämässä hyvin terapeuttisen roolin. Varhaisten onnellisuutta ja vapautta koskevien muistojen mieleenpalautuminen saattaa johtaa Marcusen mukaan vieraantuneen työn ehdoilla eletyn elämän ja sen kaiken mukanaan tuoman ahdistuksen kyseenalaistamiseen. Yhteiskunnan kannalta on tuhoisaa, jos yksilö kykenee palauttamaan mieleensä näitä emansipatorisia muistoja, ja juuri sen vuoksi se pyrkii järjestelmällisesti koulimaan ihmisiä torjumaan ne. Myös mielihyväperiaatteen ohjaamien kokemusten arvoa pyritään aktiivisesti väheksymään. Muistin ohella Marcuse korostaa *fantasian* vapauttavia mahdollisuuksia. Fantasia tuottaa mielikuvituksen avulla kuvia paremmasta elämästä. Taide kykenee ilmaisemaan fantasian vapautteen pyrkiviä sisältöjä ja luo kuvia elämästä vailla ahdistusta. Tiivistettynä voidaan sanoa, että ”muistin psykoanalyttinen vapautus” ja ”fantasian palauttaminen” ovat Marcusen mukaan ne väylät, joiden kautta päästään kosketukseen onnellisuuden ja vapauden kokemusten kanssa ja näillä kokemuksilla on kumouksellinen voima ihmisen nykyisessä elämässä. (em., 169-170).

Marcuse (1969, 83-84) kuvailee *Yksiulotteisessa Ihmisessä* teknologisen yhteiskunnan kykyä sulauttaa kaikki sitä vastaan kapinoivat voimat osaksi itseään. Tekemällä kapinaa edustavista teoksista tai henkilöistä klassikoita, niiltä riistetään niiden vastustava voima. Lisäisin tähän, että moderni yhteiskunta kykenee tehokkaasti kaupallistamaan ainakin suurimmat vastakulttuurin virtaukset, jotka ovat alunperin toimineet kieltona vallitsevalle asiantilalle. Vapautumista ja turhautuneisuutta todellisuusperiaatetta kohtaan ovat edustaneet esimerkiksi 50-luvulla rock 'n' roll ja siihen liittyvä nuorisokulttuuri, 60-luvulla hippiliike ja 70-luvulla punk. Kaikki nämä liikehdinnät ovat saatu onnistuneesti valjastettua kaupallisiin tarkoituksiin, jolloin niiden todellinen olemus ja emansipatorinen potentiaali on kadonnut näkyvistä.

2.5. Viihde ja kaavamaisuus

”Myöhäiskapitalismissa viihde on työn jatketta. Sitä etsivä haluaa paeta mekanisoitua työrupeamaa kyetäkseen kestävänsä sen taas huomenna. Samalla mekanisointi kuitenkin hallitsee ihmisen vapaa-aikaa ja onnea siinä määrin ja määrää hupitavaroiden tehtailua niin perin juurin, ettei ihminen pysty enää kokemaan muuta kuin työrupeaman jälkikuvia. Näennäinen sisältö on pelkkä sumea etuala, mieleen painuvaa on vakitoimintojen automaattinen perättäisyys. Tehdas – tai toimistotyön kulkua ei voi joutoaikana paeta muuhun kuin sen mukaelmaan. Tämä parantumaton tauti vaivaa kaikkea viihdettä.”
(Horkheimer & Adorno 2008, Valistuksen dialektiikka, 182-183.)

Iltapäivälehtiä kulutetaan ennen kaikkea niiden tarjoaman viihteen vuoksi. Niiden viihdearvo on suurempi kuin vakavampien julkaisuiden, jotka eivät samalla tavalla sukella julkisuuden henkilöiden yksityiselämään, mässäile rikostarinoilla tai näytä sanottavammin paljasta pintaa. Kuten Horkheimer ja Adorno yllä muotoilivat, on viihde tänä päivänä kärjistetyksi sanottuna pakenemista päivän työrupeamasta. Viihde tarjoaa jonkinlaisia unohduksen hetkiä puuduttavaan arkeen ja ne luovat sisältöä lukijoiden elämään. Ne voivat toimia tietynlaisena ensiapuna arjen yksitoikkoisuuteen, mutta kestäviä ratkaisuja parempaa elämää varten ne eivät tarjoa. Ne toimivat kuin päihteen, joilla myös hetkellisesti

saadaan unohdus ja virkistäytyminen aikaan, mutta pidemmällä tähtäimellä niistä seuraa passiivisuutta sekä riippuvuutta.

Frankfurtin koulukunnan teoreetikoita yhdistää näkemys viihteen kaavamaisuudesta. Kaavamaisuus ei ole ainoastaan iltapäivälehtien tarjoaman viihteen ominaisuus, vaan se vaivaa valtaosaa koko viihteen kentästä. Termi kulttuuriteollisuus viittaa juurikin kaavamaisesti massatuotettuun kulttuurilliseen viihteeseen. Pelkästään Iltalehden viihdeosaston otsikoita selatessa pystyy havaitsemaan tämän kaavamaisuuden. Ensinnäkin otsikko kuulostaa tutulta, vaikka uutinen onkin tuore. Joku on käynyt läpi upean muodonmuutoksen, uutuuskirja paljastaa julkimosta vaietun pimeän puolen, missä ovat nämä takavuosien tv-hahmot nykyään ja niin edelleen. Tuntuu siltä, että oli iltapäivälehden otsikko kuinka häkellyttävä tahansa, niin varsinainen juttu ei kykene enää yllättämään. Jotakin hyvin ennustettavaa niiden kirjoituksissa on.

Kaavoittuminen ja kaupallisuus kulkevat käsi kädessä. Viihdeteollisuudessa suositaan kaavoja yksinkertaisesti siitä syystä, että niillä saadaan myytyä hyvin tuotteita. Mahdollisimman korkeita myyntilukuja tavoitellessaan myöskin tyyliltään vakavammat julkaisut joutuvat punnitsemaan käyttämiään journalistisia keinoja. Täten myös niiden kynnys käyttää iltapäivälehdistä tyypillisiä ratkaisuja madaltuu. Tätä ilmiötä kutsutaan tabloidisaatioksi (Saari 2007). Tällöin siis vakavamman median ja tabloidien välinen kuilu kapenee. Media viihteellistyy sekä muuttuu yksipuolisemmaksi ja journalismin liitetyt ihanteet muuttuvat vanhanaikaisiksi. (Saari 2007, 15).

Ihminen kuluttaa eniten silloin, kun hän ei ajattele itse, vaan antaa mainostajien tehdä sen hänen puolestaan. Taloudellisesti hyödyllisintä on mahdollisimman suuri joukko ihmisiä, jotka eivät kykene omaehtoiseen ajatteluun. Täytyy oikeastaan syntyä kokonainen elämäntapa, joka tukee tällaista kehitystä. Tätä elämäntapaa pidetään yllä kyseenalaistamattomuudella ja tyytymättömyydellä, jota kurotaan umpeen hankkimalla kulutushyödykkeitä. Massamedian yhteiskunnallinen funktio on luoda ihmisille uusia tarpeita ja ihanteita joita kohti pyrkiä. Jälkimmäinen tapahtuu nimenomaan kulutuksen kautta.

2.6. Kellner ja mediakulttuuri

Mediakulttuuriksi voidaan nimittää kulttuuria, jossa kuvat, äänet ja muunlaiset speaktaakkelit ovat muodostuneet erottamattomaksi osaksi arkea. Vapaa-ajan vietto pohjautuu pitkälti niiden varaan, ne kykenevät muovaamaan poliittisia näkemyksiä ja ihmisten välistä vuorovaikutusta. Kulttuuriteollisuuden tuotteet antavat ihmisille aineksia identiteetin rakentamista varten. Ne luovat malleja asioista kuten, mitä on olla mies tai nainen, menestyjä tai epäonnistuja ja niin edelleen. Kaiken kaikkiaan mediakulttuurilla on suuri vaikutus ihmisten käsityksiin maailmasta ja perimmäisistä arvoista, mikä on hyvää ja mikä pahaa. (Kellner 1998, 9).

Kellner (1998) esittää, että nykyisten kapitalististen yhteiskuntien hyväksyntää ei tuota mikään ideologinen indoktrinaation järjestelmä, vaan mielihyvä, jota media- sekä kuluttajakulttuuri tarjoavat. Viihde pyrkii tuottamaan yleisölleen nautintoa. Se vetoaa sekä näkö- että kuuloaisteihin ja hienovaraisesti taivuttelee yleisöjä samaistumaan määrättyihin näkökulmiin ja asenteisiin. Kuluttajakulttuuri tarjoaa suuren määrän tavaroita sekä palveluita, joita käyttämällä ihmiset osallistuvat kaupalliseen tyydytykseen perustuvaan järjestelmään. Mediakulttuuri ja kulutuskulttuuri tukevat toisiaan ja yhdessä ne luovat sellaista ajattelua sekä käyttäytymistä, joka mukautuu vallitseviin arvoihin ja instituutioihin. (Mediakulttuuria ei kuitenkaan pidä ymmärtää yksipuolisesti yleisöä yhteiskuntajärjestelmään mukauttavana tekijänä, vaan se tarjoaa myöskin keinoja sen vastustamiseen- tämän puolen joudun jättämään tämän työn puitteissa vähemmälle huomiolle). Erilaiset populaaritekstit edustavat tiettyjä ideologisia asemia ja ne ovat olennaisesti mukana yhteiskunnallisen vallan hallitsevien muotojen uusintamisessa. Kulttuuriteollisuuden tuotteet joko tukevat vallankäyttäjien etuja, vastustavat niitä tai ovat ristiriitaisia vaikutuksensa suhteen. (em., 10-11).

Kellner (1998) korostaa mielihyvän olevan opittua. Ihminen oppii siihen, mistä hänen tulee nauttia ja mitä välttää, milloin tulee nauraa ja milloin hurrata. Monissa viihdeohjelmissa on vieläpä studioyleisö antamassa vihjeitä katsojille miten erilaisiin tapahtumiin ja tilanteisiin tulisi reagoida. Vallan ja etuoikeuksien järjestelmä on määrittänyt mielihyvän kokemistamme siten, että pyrimme löytämään sosiaalisesti hyväksytyjä mielihyvän lähteitä. Useimmissa tapauksissa mielihyvän tunteukset ovat määrättyjen ärsykkeiden

aiheuttamia ehdollisia reaktioita. Kellnerin mukaan on aiheellista miettiä johtavatko nämä mielihyvän tuntemukset parempaan elämään, vai onko niillä viimekädessä elämää rajoittava, masentava ja alistava vaikutus. (em., 66).

Mediakulttuurin eri muodot ovat voimakkaasti poliittisesti ja ideologisesti latautuneita. Mediakulttuurin tekstit joko palvelevat valtaapitävien ryhmien etuja, vastustavat alistavia ideologioita tai ovat ristiriitainen yhdistelmä näitä kumpaakin. Jos mediakulttuuria aikoo tulkita poliittisesti, sitä täytyy tarkastella sen omassa historiallisessa kontekstissaan. Edelleen, on analysoitava sitä, miten lajityypilliset koodit, yleisölle luotu asema, kuvat, diskurssit ja formaalis-esteettiset rakenteet ruumiillistavat poliittista ja ideologista asetelmaa. (em., 66)

Marxilaisessa perinteessä ideologia on mielletty kulloisenkin hallitsevan luokan ajatuksiksi ja käsite on luonteeltaan herjaava. Marxilainen ideologikritiikki merkitsi hallitsevan luokan aatteiden tarkastelua ja siihen sisältyvän mystifioinnin purkamista. Kellner (1998) kritisoi muun muassa Frankfurtin koulunkuntaa siitä, että he olivat taipuvaisia pitämään valtaapitävää luokkaa ja ideologiaa varsin yhtenäisinä ilmiöinä. Heille ideologia yhdistyi ristiriidattomasti luokkaetujen puolustamiseen ja se tältä katsantokannalta rajoittuu aatteisiin, jotka edistävät kapitalistisen luokan talouteen liittyviä etuja. Kellnerin mielestä ideologiaan tulisi sisällyttää myös *”teoriat, ajatukset, tekstit ja representaatiot, jotka oikeuttavat valtaapitävän sosiaalisen sukupuolen ja rodun etuoikeudet sekä yhteiskuntaluokkaan perustuvan vallan”*. Tällöin ideologikritiikki käsittäisi seksistisen, heteroseksistisen, rasistisen sekä porvarillis-kapitalistisen ideologian kritiikin. Tämänkaltaisen ideologikritiikki on monikulttuurista. Se tarkastelee rodun, etnisyyden, sosiaalisen sukupuolen ja seksuaalisen suuntautuneisuuden perusteella tapahtuvan syrjinnän moninaisuutta ja pyrkii jäljittämään tapoja, joilla ideologiset kulttuurimuodot ja diskurssit mahdollistavat syrjinnän jatkuvuuden. Monikulttuurinen ideologikritiikki mieltää näihin seikkoihin liittyvät kiistakysymykset yhtä huomionarvoisiksi kuin marxilaisen teorian luokkaristiriidat. Se mieltää yhteiskunnan olevan suuri taistelukenttä, jossa taisteluita käydään myös mediakulttuurin välityksellä. Kellner korostaa, ettei yhtenäistä ja pysyvää hallitsevaa ideologiaa ole olemassa, vaan paremminkin joukko perusoletuksia, joita erilaiset poliittiset ryhmittymät hyödyntävät. (em., 68-70).

Mediakulttuuri auttaa määrättyjä poliittisia ryhmiä ja ohjelmia hegemonian ylläpitämisessä. Mediakulttuurin tuottamat representaatiot pyrkivät yhdistämään yleisöään jonkin tietyn poliittisen näkemyksen kannalle ja tarjoavat tiettyjä ideologioita ikään kuin ”ainoina vaihtoehtoina”. Hallitsevien ideologioiden kritisointi vaatii sen osoittamista, kuinka mediakulttuurin teksteissä esiintyvät asetelmat uusintavat vallitsevia poliittisia ideologioita suhteessa oman aikansa poliittisiin näkemyseroihin. Ideologioiden kritisointiin liittyy myös kiinteästi kuvien, symbolien, myyttien, kerronnan sekä väittämien ja uskomusjärjestelmien analysoiminen. (em., 68-70).

2.7. Iltapäivälehdet ja Iltalehti

”Tabloidien maailma on viihteen maailmaa. Tabloidi on hampurilainen, joka syödään sen kummemmin ajattelematta ja maistelematta. Iltapäivälehtiä ahmitaan kapakan pöydissä, busseissa ja junissa. (...) - Tabloidi on pakattu värikkääseen kääreeseen- kuin karamellipaperiin- niin, että siihen tulee helposti tartuttua. Sisällä on tuttuja makuja ja mausteita, joten useimmat tietävät jo ennakolta, mitä ovat ostamassa. Sen verran ovelia iltapäivälehden tekijöiden pitää olla, että tuttujen makujen sekaan uitetaan ainesosia, joiden ainakin kuvitellaan tekevän ihmiset riippuvaiseksi lehden ostamisesta. Jo ensimmäisten ostokertojen pitäisi luoda riippuvuus; siihen ainakin pyritään. - Ei iltapäivälehden tekijöitä ja kustantajia miksikään huumekauppiaiksi pidä väittää. Jotakin samaa siinä ideologiassa silti on. Parasta on, jos iltapäivälehden ostaja saadaan koukkuun ja lehden ostaminen muuttuu tavaksi. Sen takia tabloidissa pitää olla koukku, johon lukija tarttuu. Ne ovat niitä myyntijuttuja – skandaaleja, juoruja, viihdettä, rikoksia ja urheilua...” (Saari 2008, 16-17).

Käsitteellä iltapäivälehti viitataan täsmällisesti Ilta-sanomiin sekä Iltalehteen. Ensin mainittu aloitti toimintansa vuonna 1932 ja jälkimmäinen 1980. Iltapäivälehtiä niiden nykyisessä muodossaan määrittää tietynlainen sensaatiohakuisuus, visuaalisuus, keveys ja helposti omaksuttava sisältö. Suomen ulkopuolella tähän genreen viitataan käsitteillä tabloidi ja keltainen lehdistö. (Kivioja 2008, 14). Colin Sparks (2000, 14-15) tekee jaottelun vihteen erilaiseen lehtityyppiin: vakava (serious press), puolivakava (semiserious press), vakava-populaari, (serious-popular press), tabloidi (newstand tabloid press) ja

supermarket tabloidi. Tabloidimaisemmat lehdet keskittyvät yksityiselämään, skandaaleihin, urheiluun sekä viihteeseen, kun taas vakavampien lehtien kiinnostuksen kohteena on julkinen elämä. Suomalaisia iltapäivälehtiä kuvastaa parhaiten kategoria vakava-populaari, sillä niiden painotus on uutisellisempi kuin esimerkiksi brittiläisen *Sun*-lehden, jota taas lähempänä suomalaisista julkaisuista ovat viikolehdet *7 päivää* ja *Oho!*. (Kivioja, s.14).

Iltta-sanomat julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1932 Helsingin Sanomien kolmanneksi painokseksi, kun äärioikeisto liikehti Mäntsälässä ja sähkösanomaa ei pidetty riittävänä tiedotusväylänä. Sisällöllisesti Iltta-sanomien eriytyminen Helsingin Sanomista tapahtui vasta 60-luvulla television ja sen mukanaan tuomien kuuluisuuksien myötä. Iltapäivälehdien nykymuodolle suurimman sysäyksen antoi Iltalehden perustaminen vuonna 1980. Iltalehden myötä myös Iltta-sanomat joutui miettimään linjaustaan uudella tavalla. 90-luvulla iltapäivälehtiä alkoi haastaa sähköisten välineiden entistä suurempi rooli uutisoinnissa. Iltapäivälehdet alkoivat kyseisellä vuosikymmenellä joiltain osin muistuttamaan enemmän aikakauslehtiä. Myöhemmin ilmaislehdet, juorulehdet ja internet, jotka haastoivat iltapäivälehtiä entisestään, joskin internettiä iltapäivälehdet ovat kyenneet hyödyntämään toiminnassaan. (em., 14-16).

Lehtipisteen kuluttajatutkimuksen mukaan (em., 18) Iltalehden lukijoista 54% on miehiä ja 45% naisia. Ikäryhmä 45-64 seuraa lehteä 36% osuudella selkeästi muita enemmän. Toiseksi eniten sitä lukevat 35-44-vuotiaat (16%) ja kolmanneksi 25-34-vuotiaat (15%). Vähiten sitä seuraa 12-17-vuotiaat joiden osuus lukijoista on 8%. Tätä nuorempia ei ole tutkimuksessa käytetty. Lehden lukijoista 43% olivat ammattikoulun käyneitä, 15% kansakoulun/ala-asteen suorittaneita, 14% keskikoulun/yläasteen käyneitä. Sekä ylioppilaiden että korkeakoulun suorittaneiden osuus oli 10%. 20001-35000€ ja 35001-50000€ vuodessa bruttona tienaaivat olivat kumpikin 20% osuudella eniten lehteä seuraavat tuloryhmät. Niitä seurasi 50001-75000€ tienaaivat (14%) Tätä enemmän tienaaivien osuus oli 7% ja alle 20000€ osuus oli 11%. Lukijoiden kuntajakauma vastaa koko väestön jakaumaa. (em., 18-20).

3. Tutkimusmenetelmät

On vaikea rajata tarkasti tässä työssä hyödynnettäviä tutkimusmenetelmiä, enkä ole aineistoon perehtyessäni pitänyt mitään yksittäistä metodia ajatteluni ja tulkintaani johtavana periaatteena. Käyttämäni lähestymistapa sisältää piirteitä ennen kaikkea kahdesta eri tutkimusmetodista, jotka ovat nimeltään *aikalaisdiagnoosi* ja *kriittinen diskurssianalyysi*.

3.1. Aikalaisdiagnoosi

Sosiologi Arto Noro (2000) esittää artikkelissaan *Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä*, että pragmaattisessa mielessä sosiologiassa esiintyy kahdenlaista teoriatyyppeä. Noro nimeää artikkelissaan nämä *tutkimusteoriaksi* ja *yleiseksi teoriaksi*. *Tutkimusteoria* on yhteydessä teoretisointiin, joka on suorassa yhteydessä tutkimuksen tuottamaan empiiriseen evidenssiin, riippumatta siitä, millaisella menetelmällä se on tuotettu. *Tutkimusteoriat* kehitellään näiden menetelmien tuottamien tutkimusaineistojen varaan. Toisaalta tuotettuja tutkimusaineistoja tulkitaan juuri *tutkimusteorioiden* kautta. Valtaosa sosiologian alueella käydystä teoreettisesta keskustelusta tapahtuu *tutkimusteorioiden* tasolla. *Yleiset teoriat* eivät taas liity suoraan tutkimuksen tuottamaan empiiriseen evidenssiin, joskin ne hyödyntävät *tutkimusteorian* kautta saavutettuja tuloksia. Noron mukaan *yleinen teoria* pyrkii vastaamaan kysymyksiin, kuinka yhteiskunta, sosiaalinen tai kulttuuri konstituoituu. (em., 321).

Kuten artikkelin nimi antaa jo ymmärtää, Noro (2000) ehdottaa, että *aikalaisdiagnoosi* nähtäisiin kolmantena sosiologisen teorian lajityyppinä. Siinä missä *tutkimusteoriat* ja *yleiset teoriat* ovat riippuvaisia toisistaan, *aikalaisdiagnoosi* tarvitsee myös edellä mainittuja, sillä ilman niiden osaavaa hyödyntämistä se on vaarassa jäädä pelkäksi journalistiikaksi. Aikalaisdiagnoosin kannalta ensisijaisen kiinnostavia kysymyksiä ovat ”Keitä me olemme?” ja ”Mikä on tämä aika?”. Aikalaisdiagnoosi on syntynyt kuvaamaan moderniteetille ominaista tilaa, jossa muun muassa yleinen mielipide sekä muoti eli makumme muuttuvat alinomaan. Toisin sanoen, tätä tilaa leimaa eräänlainen yhtenäisyyden menetys. Aikalaisdiagnoosi pyrkii löytämään ajastaan jonkinlaista yhtenäisyyttä. Noro

pitää aikalaisdiagnoosin olennaisimpana työväliseen arvostelukykyä, joka etsii erilaisia tarkoituksiinsa sopivia menetelmiä, tutkimustuloksia sekä tieteitä. Aikalaisdiagnoosin tehtävä on tuottaa näkemystä, ymmärrystä, oivallusta, visioita, kaiken kaikkiaan näiden kaltaisia asioita. Se pureutuu asioihin, jotka ovat lukijalle tuttuja, mutta se pyrkii esittämään nämä asiat jollain tavoin uudessa valossa. Eräs aikalaisdiagnoosin ominaispiirre on avoin kantaottavuus. Siihen sisältyy usein normatiivista sekä poliittista latautuneisuutta. Aikalaisdiagnoosia ei tule pitää teoriana. Se on paremminkin käytännöllistä ”viisautta”, joka auttaa lukijoitaan orientoitumaan nykyhetkeen. Aikalaisdiagnostikon välittämä tieto pyrkii luomaan järjestystä toimintaamme lisäämällä ymmärrystä aikaamme liittyvistä erilaisista hahmoista ja ilmiöistä. (em., 223-224).

3.2. Kriittinen diskurssianalyysi

Diskurssianalyysia voidaan kuvata teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi, jonka avulla on mahdollista tutkia keskenään hyvinkin erilaisia kielenkäyttöön liittyviä kysymyksiä. Se ei ole mikään vakiintunut tutkimusmenetelmä, vaan joukko teoreettisia lähtöoletuksia, jotka koskevat kieltä, sen käyttöä sekä yhteiskuntaa. Nämä lähtöoletukset väljästi ohjaavat tietyn tapaisiin kysymyksenasetteluihin ja menetelmällisiin ratkaisuihin. Diskurssianalyysi on imenyt itseensä vaikutteita muun muassa antropologiasta, semiotiikasta, kirjallisuudentutkimuksesta, lingvistiikasta, sosiologiasta, sosiaalipsykologiasta sekä sosiaalipolitiikasta. (Valtonen 1998, 97). Diskurssianalyttisessä tutkimuksessa tutkitaan kielenkäyttöä. Kielen käyttö nähdään luovana, konstruktivisena toimintana sen sijaan, että sitä pidettäisiin ainoastaan reittinä, joka ohjaisi kielen takana olevaan ”oikeaan” todellisuuteen. Ilmiöiden merkitykset muodostuvat sosiaalisessa toiminnassa. Hieman oikein voidaan sanoa, että ”kuvaillemalla maailmaa ihmiset tekevät maailmastaan kuvaustensa kaltaista”. (em., 97).

Diskurssin käsite viittaa suhteellisen kiinteään merkityssuhteiden systeemiin. Tämän systeemin puitteissa tietynlaista todellisuutta on mahdollista tehdä ymmärrettäväksi. Sosiaalinen todellisuus ymmärretään erilaisten diskurssien pelikenttänä. Eri diskurssit merkityksellistävät maailmaa eri tavoin. Diskurssit ovat historiallisia, niiden kohteet eivät pysy muuttumattomina. Diskurssin objektit eivät ole ennalta määriteltyjä, vaan niiden

sisältöjä tuotetaan erilaisissa diskursseissa. Diskurssianalyttisessä traditiossa ajatellaan myös, ettei mikään yksittäinen diskurssi kykene tyhjentävästi konstruoimaan todellisuutta, vaan merkityksellistävät systeemit rakentuvat suhteessa toisiinsa. (em., 98-99).

Diskurssianalyysistä kriittisen tekee sen kiinnostus valtasuhteista. Kriittisesti orientoitunut diskurssianalyysi tarkastelee diskursiivisten käytäntöjen suhdetta laajempiin sosiokulttuurisiin käytäntöihin. Diskursiivisten käytäntöjen osalta kiinnostus kohdistuu tällöin intertekstuaalisuuteen ja sosiaalisten käytäntöjen kohdalla hegemonisen kamppailun todentamiseen valta-analyysia hyödyntäen. Diskurssien ja yhteiskunnallisten rakenteiden suhde nähdään kaksisuuntaisena: toisaalta rakenteet muovaavat diskursseja ja toisaalta diskurssit tulkitessaan rakenteita myös uusintavat niitä, ne ovat luonteeltaan tuottavia. Kriittisen diskurssianalyysin näkökulmasta sekä diskurssit että niihin kiinnittyneet toimivat subjektit ovat tuottavan vallan rakentamia. (em., 104-105).

Diskurssianalyysin yhteydessä valta-analyysillä pyritään selvittämään millä tavoin diskurssi saavuttaa totuuden aseman. Käytännössä tämä tapahtuu siten, että tutkija etsii teksteistä elementtejä, joilla totuuksia tuotetaan ja joilla asetetaan vaihtoehtoisia totuuksia kyseenalaisiksi. Kiinnostuksen kohteena on myös, kuinka hegemonisia diskursseja uusinnetaan ja miten muita diskursseja käytetään itsestään selvinä pidettyjen tukena. Edelleen valta-analyysia tehtäessä on olennaista kiinnittää huomiota potentiaalisiin ideologisiin seurauksiin ja pohtia elääkö jokin hegemoninen diskurssi legitimoidakseen erilaisia alistussuhteita. Myös jonkinlaista tulkinnan vaihtoehdottomuutta voidaan pitää ideologisen tason seurauksena, koska se johtaa säilyttämiseen sekä muutosprosessin hitauteen. (em., 105).

Diskurssianalyysi on yksi laadullisen tutkimuksen menetelmä ja se tähtää ilmiöiden moninaisuuden sekä ainutkertaisuuden tunnustamiseen. Sen tutkimustehtävänä on kuvailla ja tulkita erilaisten kokonaisuuksien sisäisiä logiikoita. Diskurssianalyysia tehtäessä käytetään useimmiten aineistoa, joka mahdollistaa tarkastelun useasta eri näkökulmasta. Tutkimuksen lähtökohtana on lähestyä ilmiötä monesta eri perspektiivistä ja problematisoida ulottuvuuksia, joita se pitää itsestäänselvyyksinä. (em., 105-106).

4. Tutkimustulokset

4.1. Tarpeiden luonti

”Niin sanottu kulutustalous ja korporatiivisen kapitalismin politiikka ovat muovanneet ihmiselle sellaisen toisen luonnon joka sitoo hänet libidoperäisesti ja aggressiivisesti tavaroihin. Tarve omistaa, kuluttaa, käsitellä ja jatkuvasti uudistaa tarjottuja ja tyrkytettyjä kojeita, laitteita, välineitä ja koneita, tarve käyttää näitä tavaroita jopa oman tuhoutumisenkin uhalla, on muuttunut ”biologiseksi” tarpeeksi...” (Marcuse 1971, 20).

”Olemme keskellä suurinta koskaan tehtyä sosiaalista koetta sen kysymyksen ratkaisemiseksi, voiko nautinto (passiivisena tunteena, jonka vastakohta on aktiivinen tunne, hyvinvointi ja ilo) olla tyydyttävä vastaus ihmisenä olemisen ongelmaan. --- Koe on jo antanut kysymyksen kielteisen vastauksen.” (Fromm 1977, 16).

Moderni ihminen on sitoutunut kulutukseen ja teknologian kehitykseen Marcusen sanoin oman tuhoutumisensakin uhalla. Marcuse ei tarkemmin tässä yhteydessä erittele, minkälaista tuhoutumista hän tarkoittaa, mutta lopullisen fyysisen tuhoutumisen lisäksi hän on varmastikin ollut huolissaan ainakin ihmisen psykologisesta tilasta ja sosiaalisista suhteista. Mitä markkinatalouden hyötyyn valjastettu teknologinen kehitys voi aiheuttaa ihmiselle ja hänen ympäristölleen?

Tätä tutkielmaa työstäessäni olen löytänyt itseni monta kertaa leikittelemästä ajatuksella kestäisikö moderni kapitalistinen markkinatalous tilannetta, jossa kaikki ihmiset olisivat omaan ulkonäköönsä tyytyväisiä. Minulla ei ole kykyä suorittaa asiasta laskutoimitusta, mutta ei tarvitse olla talouden asiantuntija tiedostaakseen sitä, että talous ajautuisi valtavaan kriisiin tällaisen muutoksen voimasta. Normaali tarkkaavaisuus riittää paljastamaan, että ihmisen kehon muokkaamiseen käyttämä panostus on kokoluokaltaan jotain käsittämättömän suurta. Kauneuden ja nuorekkuuden kaltaiset ihanteet liikuttelevat sen suuruisia rahasummia, että niillä olisi mahdollista ratkaista suuria maailmalaajuisia ongelmia. Mahdollisesti jopa nälänhätä. Ulkonäön kohentaminen ilmenee esimerkiksi

laihduksen, kosmeettisen kirurgian, muodin ja kosmetologian alueilla. Ulkonäköön pyritään vaikuttamaan muun muassa liikunnalla, ruokavaliolla ja ehostautumalla lukuisin eri tavoin. Nämä keinot haarautuvat aina vain monimuotoisemmiksi ja näkyvät yhä useammilla elämän osa-alueilla. Ihmisen epävarmuus oman ulkonäkönsä suhteen on valjastettu tehokkaasti taloudellisiin tarkoituksiin. Epävarmuudesta on korvaamaton hyöty ulkonäköön liittyvien hyödykkeiden ja palveluiden tarjoajille, ja sen määrää pyritään jatkuvasti kasvattamaan. On syytä mainita, että en pidä lähtökohtaisesti ulkonäön muokkaamista mitenkään kielteisenä asiana. Kyseessä on kuitenkin itseilmaisun väline ja itseilmaisuus on itsessään mitä myönteisin asia. Tilanne kääntyy kuitenkin pääläelleen, mikäli ulkonäön muokkaamisen syyt pohjautuvat epävarmuuteen, jota taas pyritään manipuloimaan ulkoakäsin. Tällöin ihminen ei toteuta itseään, vaan toimii tavalla, joka tukee ensisijaisesti markkinavoimia.

Ulkonäkö on vain yksi sattumanvaraisesti mieleeni juolahtanut esimerkki tyytymättömyyden (myös epävarmuuden) ja talouden välisestä kyseenalaisesta suhteesta. Kuten aiemmin mainitsin, en tiedä romahtaisiko kapitalistinen talousjärjestelmä, mikäli ihmiset olisivat tyytyväisiä ulkonäköönsä, mutta ihmisten tyytyväisyyttä omaan elämäänsä se ei kestäisi. Tarkoiton tällä sitä, että jos ihminen lakkaisi tavoittelemasta parempaa elämänlaatua tai onnellisuutta alati kasvavien ja ulkoakäsin luotujen tarpeiden kautta, kapitalismi vallitsevassa muodossaan tuhoutuisi. Se että ihminen olisi tyytyväinen omaan elämäänsä, olisi kestävä isku vallitsevalle järjestelmälle, sillä se rakentuu ihmisen syvän epävarmuuden ja tyytymättömyyden varaan. Tämän vuoksi järjestelmän on luotava jatkuvasti uusia tarpeita ja pidettävä yllä illuusiota siitä, että elämä muodostuisi tavalla tai toisella paremmaksi näitä tarpeita tyydyttämällä. Mikäli haluamme uskoa uskonnollisia perinteitä, filosofiä, psykologeja, Buddhaa, Sokratesta, Freudia (lista on pitkä), juuri tämä tavoittelu, jolla yritämme päästä kärsimyksistämme, aiheuttaa meille kärsimyksen.

Meille on kehittynyt riippuvuus teknologiaan ja niin kutsutun korkeamman elintason tavoitteluun. Emme pysty enää kuvittelemaan elämää ilman tietokonetta, älypuhelinia, sosiaalista mediaa ja niin edelleen. En ota tässä kantaa pitäisikö meidän luopua näistä innovaatioista, vaan tarkoitukseni on osoittaa, että olemme luoneet illuusion, josta käsin vaikuttaa siltä, ettei täysipainoinen, hyvä elämä ole mahdollista, mikäli tästä kehityksestä jäädytään riittävästi jälkeä. Ihminen joutuu käyttämään suurimman osan voimavaroistaan

tämän kehityksen tasalla pysymiseen. Samalla hän laiminlyö tärkeimmät, omaan ihmisyyteensä liittyvät tarpeet, mahdollisesti jopa unohtaen niiden olemassaolon. Uskoisin, että onnellisuus tai hyvä elämä ei ole millään tavoin riippuvainen tarpeista, joita kaksi viimeistä vuosisataa on tuonut tullessaan. Minä uskon, että onnellisia ihmisiä on ollut olemassa ennen kuin sähköä on osattu hyödyntää. Edelleen minä uskon, että alkeellisinkin yhteisö on tarjonnut puitteet hyvälle elämälle. On myös mahdollista, että hyvä elämä ei ole tarvinnut lainkaan yhteisöä tuekseen. Uudet innovaatiot luovat ihmiselle uusia tarpeita ja me olemme sisäistäneet ne niin hyvin, että koemme onnellisuuden mahdottomaksi, jos meiltä riistetään mahdollisuus tyydyttää näitä tarpeita. Auto ja juna ovat luoneet meille tarpeen päästä nopeasti paikkakunnalta toiselle. Tämä nopean siirtymisen mahdollisuus tuskin sinänsä lisää onnellisuuden määrää, mutta se aiheuttaa määrätynlaisen riippuvuuden ihmiselle sekä yhteiskunnalle, ja palaaminen aiempaan kehitysvaiheeseen aiheuttaisi ”vieroitusoireita”. Toisin sanoen eläminen ilman autoa ei tunnu mahdolliselta. Toisin sanoen onnellisuutemme kärsisi, mikäli auto poistettaisiin elämästämme, jäisimme paitsi jostakin olennaisesta. Tämän kaltaisia riippuvuuksia voidaan löytää valtavia määriä; yhteiskuntamme rakentuu niiden varaan ja niitä tuotetaan jatkuvasti lisää. Nämä innovaatiot eivät lisää kestäväää onnellisuutta, mutta niistä luopuminen aiheuttaa kärsimystä. Sama kuvio on havaittavissa kaikkien muidenkin riippuvuuksien kohdalla.

Iltalehden verkkosivuja tarkastellessa tarpeiden luonti ja kuluttavan elämäntavan ylläpitäminen ilmenevät lukemattomilla eri tavoilla. Ensimmäisenä huomio kiinnittyy erilaisten mainosten paljouteen. Ulkomaan lomamatkoihin, autoihin sekä ulkonäköön ja terveyteen liittyvät mainokset saavat suuren osan palstatilaa. Voidaan myös selvästi havaita kuinka tuotteita, jotka aiemmin ovat kuuluneet asiaan erikoistuneiden ammatilaisten tai muiden osaajien piiriin, pyritään tuomaan kotitalouksiin, tavallisten ihmisten arkikäyttöön. Ilmiö ei tietenkään ole uusi, mutta se laajenee alati (nopean selauksen aikana minulle on kaupattu muun muassa sähköistä savustinta ja kahviautomaattia).

Tätä osiota kirjoittaessani äitienpäivä on muutaman päivän päässä, eikä se jää markkinavoimilta huomaamatta. Huomioni herättää Iltalehden otsikko *Aineeton äitienpäivä: neljä lahjaideaa äidille*. (Iltalehti 2019). Vaikuttaa siltä, että vaikka elämäntyylimme on kulutukseen pohjautuvaa, niin länsimaisella ihmisellä on jonkinlainen käsitys siitä, ettei jatkuva omaisuuden kasaaminen viime kädessä lisää hänen

hyvinvointiaan. Tästä esimerkkinä arkikeskustelussa käytetyt fraasit, kuten *rahalla ei saa onnellisuutta*. Elämäämme ohjaavat kuitenkin hyvin erilaiset periaatteet. Esille ottamassani kirjoituksessa kerrotaan miten äidit eivät kaipaa enempää tavaraa nurkkiin pyörimään. Kirjoitus alkaa eräänlaisena kritiikkinä tavaroiden hamuamista vastaan ja se tekee selväksi, että valtaosalla äideistä on jo liikaakin tavaroita, joita he eivät välttämättä tarvitse. Käyttötavaroiden vaihtoehdoksi tarjotaan yhdessä vietettyä laatu-aikaa äidin kanssa. Tämä vaihtoehto kuulostaa vilpittömältä, jopa kauniilta, mutta pian kirjoitus muuttuikin hyvinvointiretriitin mainokseksi. Yhteistä laatu-aikaa ovat jutun mukaan vastussauvakävely, itsepuolustus, uintitekniikan harjoittelu, hyvinvointiluento, smoothie-workshop ja terveelliset ateriat hotellilla. Aikomukseni ei ole kritisoida mitään edellä mainituista asioista. Ei edes yhteisenä ajanvietteenä. Otin tämän jutun lähempään tarkasteluun, koska siinä luodaan uusia stantardeja lahjoille ja yhteiselle laatuajalle. Kaikki tämä kehitys tapahtuu markkinatalouden ehdoilla. Voi vaikuttaa jollain tapaa jalommalta antaa äidille ei-materiaalinen lahja, joka perustuu yhteiseen ajanviettoon, mutta kyseessä on miljardibisnes. Tarpeita pyritään koko ajan tuottamaan lisää ja niitä tuodaan alueille, joita ei ole aikaisemmin hyödynnetty markkinatarkoituksissa. Paradoksaalista, mutta totta, tänä päivänä yksi tärkeä markkinoinnin kohde on ihmiset, jotka enemmän tai vähemmän kyseenalaistavat ”kulutushulluutta” ja tavarain paljoutta. Valtaosa heistä ei ole missään nimessä jäänyt kaupallisten voimien tavoittamattomiin. Heille on vain luotava uusia, niin kutsutusti henkisiä tarpeita, joita sitten tyydytetään esimerkiksi erilaisissa retriiteissä. Tällainen kehitys ei toistaiseksi ole mikään uhka järjestelmällemme, sillä se tuottaa hyvin ja edistää työssä jaksamista.

Jotta ihmiset kuluttaisivat jatkuvasti enemmän ja haluaisivat uusia hyödykkeitä, heissä täytyy ilmetä tyytymättömyyttä, ristiriitaa sen välillä mitä heillä jo on ja mitä he haluaisivat heillä olevan. Näkisin, että iltapäivälehtien yksi yhteiskunnallinen tehtävä on luoda ihmisissä tyytymättömyyttä, joka ylläpitää kulutuksen lisääntymistä. Ne ovat osaltaan luomassa kuvaa tavoiteltavan arvoisista asioista. Ne jakavat kuluttamiseen ja elämäntyyliin liittyviä ihanteita. Ne vaikuttavat ihmisten ajatuksiin esimerkiksi siitä, minkälaisia heidän kotiensa tulisi olla, millaisia autoja heillä tulisi olla, miltä heidän tulisi näyttää ja kuinka pukeutua, kuinka heidän tulisi liikkua ja suhtautua terveyden huoltamiseen ja niin edelleen. Jos ihmiset olisivat tyytyväisiä itseensä, elämäntyyliinsä ja omistamiinsa asioihin, se olisi markkinataloudelle valtava uhka. Massateollisuus hyötyy ihmisten tyytymättömyydestä ja epävarmuuden paikkaamisesta kulutushyödykkeillä. 24.3.2017 Iltalehdessä julkaistiin

kirjoitus otsikolla: ”*Tutkijat antoivat mitat sille, milloin penis voi todellakin olla liian pieni*”. Tämä kirjoitus on räikeimmistä päästä normien, tyytymättömyyden ja epävarmuuden luontia. Kirjoituksessa kerrotaan tutkijoiden olevan sitä mieltä, että mikäli peniksen lepopituus on alle neljä senttimetriä, on pidennysleikkaus harkitseminen arvoinen vaihtoehto. Se milloin penis on liian lyhyt, ilmaistaan kirjoituksessa universaalina, tutkijoiden todentamana faktana. Jutun uskottavuutta lisätään siis vetoamalla tieteeseen (joskin kirjoituksesta puuttuivat viittaukset alkuperäisiin tutkimuksiin). Tämän kaltaisilla kirjoituksilla pystytään vaikuttamaan yleisiin käsityksiin, ja mikäli ne nyt tai tulevaisuudessa johtavat tilanteeseen, jossa peniksenpidennysleikkaukset yleistyvät, on niillä ollut luotu tyytymättömyyttä, joka tukee markkinataloutta. Edellä mainittu esimerkki on erittäin räikeä ja selkeä esimerkki, siitä miten ihmisten käsityksiä itsestään ja maailmasta voidaan muovata ulkoakäsin. Suurin osa manipulaatiosta on kuitenkin hienovaraisempaa ja huomaamattomampaa. Selvää on myös, etteivät iltapäivälehtien toimittajat itse ajattele toimivansa manipulaatiokoneiston osasina. Heidän ensisijainen päämääränsä on tuottaa taloudellista voittoa.

Kulutuksen piirissä yksilöiden ajatellaan ilmaisevan omaa tahtoaan, mutta Frommin (1968) mukaan heitä johdetaan ja muokataan sielläkin. Yhteiskunnallinen koneisto muovaa ihmisten mieltymyksiä kaikilla kulutuksen saroilla. Tämän koneiston toiminnalla on kaksi päämäärää: sen on innostettava ihmisiä haluamaan jatkuvasti lisää uusia hyödykkeitä ja toisekseen sen on ohjattava nämä halut kanavoihin, jotka ovat teollisuudelle kaikkein tuottoisimmat. Ihminen muunnetaan kuluttajaksi, jonka ainoa halu on kuluttaa enemmän ja ”laadukkaammin”. (1968, 14-18).

Fromm:

”Meidän taloudellisen järjestelmämme on luotava ihmisiä jotka sopivat sen tarpeisiin; ihmisiä jotka eivät häiritse; ihmisiä jotka haluavat kuluttaa aina enemmän ja enemmän. Meidän järjestelmämme on luotava ihmisiä joiden mieltymykset ovat stantardisoituneet, ihmisiä, joihin on helppo vaikuttaa, ihmisiä joiden tarpeet voidaan ennalta arvata. Meidän järjestelmämme tarvitsee ihmisiä jotka tuntevat olevansa vapaita ja riippumattomia mutta jotka yhtä kaikki haluavat tehdä sitä mitä heidän odotetaan tekevän, ihmisiä jotka kitkattomasti sopivat yhteiskunnalliseen koneistoon, joita voidaan ohjata ilman pakkoa,

joita voidaan johtaa ilman johtajia ja joita voidaan suunnata ilman mitään muuta päämäärää kuin että ”pärrää hyvin”.” (em., 14-15)

4.2. Sulauttaminen.

Tässä osiossa esittelen kaksi esimerkkiä vallitsevaa järjestelmää kritisoivista voimista, jotka ovat eri tavoin tehty vaarattomiksi ja sulautettu osaksi yleistä järjestystä.

4.2.1 Zen ja meditaatio

Yksi mielenkiintoinen esimerkki vastavoimien sulauttamisesta osaksi vallitsevaa järjestelmää on tapa, jolla meditaatiota tuodaan esille iltapäivälehdissä. Erich Fromm käsittelee teoksessaan *Zen ja psykoanalyysi* zenin (siis myös meditaation) mahdollisuutta purkaa kapitalistisen yhteiskunnan ihmiselle aiheuttamia psykologisia ehdollistumia. Fromm (2012, 101) luonnehtii zenia ”*tieksi henkiseen pelastumiseen*”. ”*Zen on taito jonka avulla ihminen voi tunnistaa todellisen luontonsa; se on tie vankeudesta vapauteen; se vapauttaa luontaiset energiamme; se ehkäisee meitä rampautumasta ja tulemasta hulluiksi; ja se rohkaisee meitä ilmaisemaan onnellisuuttamme ja rakkauttamme* (em, 145).” Fromm näkee meditaatioissa vallankumouksellisia mahdollisuuksia, mutta iltapäivälehtien kirjoituksista saa aiheesta hyvin erilaisen käsityksen. Iltalehden kirjoitus *10 minuutin meditaation hyödyt: lievittää ahdistavia ajatuksia ja auttaa keskittymään* (2017) alkaa seuraavilla sanoilla: ”*Harhailevat ajatukset vaikuttavat kielteisesti oppimiseen, tehtävien suorittamiseen töissä ja ne voivat myös altistaa vaaratilanteille.*” Kirjoituksessa kerrotaan säännöllisen päivittäisen meditaation vähentävän harhailevia ajatuksia ja lisäävän keskittymiskykyä. Nämä ovat hyödyllisiä ja toivottavia asioita kenelle tahansa, mutta nyt on syytä havaita, että Frommin ja Iltalehden antamat kuvat meditaation luonteesta ja sen hyödyistä poikkeavat toisistaan radikaalisti. Fromm näkee zenin ja meditaation olevan reitti ulos ihmisyyttä riistävästä järjestelmästä. Ne tarjoavat vaihtoehdon ahdistavalle kulttuurillemme. Iltalehden kirjoituksessa meditaation suurimmiksi hyödyiksi lasketaan ahdistavien ajatusten vähenemisestä johtuva työ- ja opiskelukyvyn kasvu. Tätä korkeammista päämääristä ei ole puhetta tässä kirjoituksessa. Toisin sanoen meditaatio on tässä kirjoituksessa valjastettu työtehokkuuden lisäämiseen. Frommin antama kuva meditaatiosta on käännetty Iltalehdessä pääläelleen. Siitä on

muodostunut irvikuva.

Google-haku hakusanoilla Iltalehti ja meditaatio johtaa nopeasti taloutta koskeviin julkaisuihin, mikä kuvaa hyvin meditaation siirtymistä oppositiosta valtavirtaan. *Meditointi ei ole vain hörhöjen hommaa* julistaa talouselämä.fi:ssä julkaistu kirjoitus. Otsikot puhuvat kaiken kaikkiaan paljon meditaation muuttuvasta merkityksestä. Tekniikkatalous.fi:ssä julkaistu kirjoitus *Tutkimus: meditaatio voi kehittää aivoja kuin urheilu lihaksia – pitää vain treenata oikein* tuo hyvin ilmi minkälaisella kielellä meditaatiosta on alettu puhua. *Meditoimalla voi hidastaa tehokkaasti vanhenemista* väittää toinen Iltalehden otsikko. Kirjoitusten sisällöt poikkeavat toisistaan huomattavasti. Toiset niistä ovat hyvin pinnallisia, toisissa meditaation katsotaan ehkäisevän syöpää. Meditaation hyödyistä puhutaan monilla eri tavoin, mutta näitä kirjoituksia yhdistää se, että niissä ei tule ilmi esimerkiksi Frommin kuvailema emansipaation mahdollisuus. Näissä kirjoituksissa meditaatio on riisuttu sen korkeammista päämääristä. Se on tuotu arkiajattelun piiriin ja tehty helpommin ymmärrettäväksi, muuttamalla sen merkitys sille itselleen vieraaksi.

Kuten aikaisemmin Horkheimerin yhteydessä totesin, *objektiivinen järjen* kysymykset käsittelevät korkeimman hyvän ideaa, ihmisen roolia maailmassa ja niitä keinoja, joilla perimmäisiä päämääriä on mahdollista toteuttaa. Nämä perimmäiset päämäärät liittyvät nähdäkseni jonkinlaiseen korkeampaan ymmärrykseen kaikesta olevasta. Tämä ymmärrys tavallaan tuottaa eräänlaisen selkeyden; se ikään kuin ratkaisee inhimillistä olemassaoloa koskevat ongelmat. Toisella tavalla ilmaistuna *objektiivisen järjen* pyrkimys on viedä ihmisyyttä niin pitkälle kuin se on mahdollista viedä. Yksi konkreettinen esimerkki, joka havainnollistaa tämän suuntaista pyrkimystä on zen, jota kohtaan Fromm ilmaisi suurta kiinnostusta. Zen pohjautuu ajatukseen, että meditaation avulla on mahdollista ylittää arkisempi tietoisuutemme, ja tätä ylitystä seuraa tila, jota kutsutaan valaistumiseksi. Valaistumista voidaan kuvailla lukuisilla eri tavoilla, mutta sitä on mahdotonta selittää tyhjentävästi. Pääpiirteissään voidaan kuitenkin sanoa, että valaistumiseen liittyy kiinteästi tietynlainen rakennetun sekä valheellisen minä-käsityksen tuhoutuminen, jonka myötä ihmisestä paljastuu autenttisempi olemisen muoto, joka taas on sopusoinnussa kaiken muun olevan kanssa.

Tällainen ajatus tavanomaisen tietoisuudentilamme ylittävistä olemisen muodosta on

vieras useimmille meistä. *Subjektiiivisen järjen* kannalta katsottuna se on hyödytön (paitsi, jos se saadaan valjastettua johonkin muuhun hyödyntävoittoon). Valaistumisen myötä elämästä muodostuu päämäärä sinänsä. Keskimäärin korkeampiin päämääriin liittyvät ajatukset ovat jotain liian vaikeatajuista, abstraktia tai utopistista niin kutsutuille tavallisille ihmisille. Nämä ajatukset ovat alituisessa vaarassa joutua halveksinnan kohteeksi, sillä ne vaikuttavat arkijärjen valossa naurettavilta. Korkeampien päämäärien olemassaolosta ei ole välttämättä aavistustakaan, joten niitä kohti ei luonnollisestikaan pyritä. Muiden ihmisten pyrkimykset vaikuttavat omituisilta, kenties lapsellisilta, mutta pääasiallisesti ne näyttävät vaarattomina. *Subjektiiivisen järjen* näkökulmasta korkeammat päämäärät eivät missään tapauksessa ohita työelämän tärkeyttä. Erilaiset paremman elämän vuoksi tehdyt ponnistelut ovat vielä hyväksyttävissä, kunhan ne edistävät ensisijaisesti työhyvinvointia tai tapahtuvat vapaa-ajan alueella. Korkeammat päämäärät tuntuvat ihmisestä vieraalta, koska hän on omaksunut yhteiskunnallisesti, tai taloudellisesti, merkittävät arvot omikseen. Marcuse (1971) esittää modernin ihmisen olevan pisteessä, jossa hän ei pysty hylkäämään valtajärjestelmää hylkäämättä itseään. Vapautuksen on hänen mukaansa tapahduttava vastoin valtaväestön tahtoa ja vapautuakseen ihmisen on uhmattava sen vallitsevia etuja.

Marcuse:

”Kilpailu ja standartisoidut huvitukset, yhteiskunnallisen aseman, arvovallan, vallan, mainoksilla luodun miehekkyyden ja charmikkuuden ja kaupallisen kauneuden erilaiset vertauskuvat – kaikki tämä tappaa valtapiirinsä ihmisistä ne taipumukset, ne elimet jotka saisivat oivaltamaan ja toteuttamaan vaihtoehdon: vapauden ilman riistoa.” (1971, 25-26).

4.2.2. Pentti Linkola

Kuten aiemmin jo esitin, on vallitsevalla markkinataloudella tehokas kyky riisua sitä kritisoivat voimat aseistaan. Marcusen (1969, 83-84) mukaan, kun jostakin vallitsevan asiointilan kieltävästä ajattelijasta tai teoksesta muodostuu klassikko, siltä riistetään sen alkuperäinen vastustusvoima ja vieraantuneisuus. Tällöin ajatusten ja teosten luonne ja

tarkoitus muuttuvat perinpohjaisesti. Ristiriita niiden ja vallitsevan asiointilan välillä tasoittuu. Tällä hän tarkoittaa, että radikaaleistakin kriitikoista pystytään muovaamaan suuren yleisön silmissä salonkikelpoisia, tästä hyvänä esimerkkinä voimme käyttää Suomen olosuhteissa ympäristöfilosofi Pentti Linkolaa. Linkolaa voidaan pitää äärimmäisenä markkinatalouden vastustajana. Hän on radikaali, mutta hänelle on ikään kuin varattu oma paikkansa suomalaisessa julkisuudessa ja se tekee hänen julkituloistaan vähemmän ”vaarallisia”. On mielenkiintoista, kuinka julkisesti äärimmäisiä ilmiöitä kuten terrorismia, fasismia tai diktatuuria kannattava henkilö saa kutsun Linnan juhliin. Tästä on juuri kyse, kun valtavirtaa vastaan kapinoiva voima muutetaan vaarattomaksi. Ei ole suoranaisesti kyse siitä, että tasavallan presidentti ja Suomen poliittinen eliitti laskelmoisi tekevänsä Linkolasta vaarattoman. Kyseessä on saattanut olla pyyteetön ja kaunis ele, mutta se tekee Linkolasta helpommin lähestyttävän hahmon, jolloin hänen kapinallinen arvonsa heikentyy. Lopputulos näyttäytyy sellaisena, että Pentti Linkola saa rauhassa esittää provokatiivisia näkemyksiään ihmisestä sekä maailman tilasta, ja vain aniharva muuttaa käyttäytymistään tai ajatteluaan hänen innoittamana. Eri mediat ottavat hänestä kaiken kaupallisen hyödyn irti, ja uskaltaisin väittää, että media hyötyy enemmän Linkolasta, kuin Linkola mediasta. Tässä kohdassa on syytä mainita Linkolan lähtökohtien olevan useimmilta kohdin erilaiset kuin Frankfurtin koulukunnan edustajien, enkä esitä, että hänen elämäntyylinsä ja ajattelutapa olisivat ideaaleja ratkaisuja tässä työssä käsiteltyihin ihmisen ja yhteiskunnan välisiin ristiriitoihin.

4.3. Toivottu ja ei-toivottu yhteiskunnallinen subjekti

Median kautta tapahtuvaan kontrollointiin kuuluu yhteiskunnalliselta kannalta toivottavan ja toisaalta ei-toivottavan käyttäytymisen julki tuominen. Lehtien palstoilla saavat runsaasti tilaa erilaiset sankarihahmot, toisaalta myös antisankarit. Sankarit ovat esikuvia, joiden ratkaisuja tai toimintamalleja tulisi jäljitellä (ainakin arvostaa) ja antisankarit päinvastaisesti edustavat jotakin, mitä jokaisen ”kunnon kansalaisen” tulisi pyrkiä välttämään. Nostamalla esiin näitä sankari- ja antisankari-hahmoja media kykenee muovaamaan ihmisten käsityksiä toivottavasta yhteiskunnallisesta käyttäytymisestä. Media muovaa ihmisten poliittisia näkemyksiä sekä arvomaailmoja ja sen esille nostamat sankaritarinat kytkeytyvät monissa tapauksissa tavalla tai toisella talouteen.

4.3.1. Mustikka-Oscar

Vuonna 2015 saarijärveläinen 14-vuotias Oscar Taipale sai runsaasti mediahuomiota kerättyään suuren määrän mustikoita ja ansaitsemalla niitä myymällä kiitettävästi rahaa. Myöhemmin tasavallan presidentti Sauli Niinistö muisti Oscaria kannustavalla kirjeellä, jossa tämä onnitteli häntä onnistuneesta liiketoiminnasta. Tämä melkoisen viattomalta vaikuttavan tapahtumaketjun uutisointi ei kuitenkaan ole ideologisessa mielessä neutraali. Oscar on nostettu koko kansan sankariksi ja esikuvaksi. Hänen toimintaansa on pidetty esimerkillisenä ja arvostettavana. Nähdäkseni koko tämän aiheen ympärillä pyörivään uutisointiin sisältyy piiloviesti. Sen mukaan suomalaisten pitäisi ottaa Oscarista mallia ja tehdä uutterammin töitä. Suomalaisten tulisi Oscarin tavoin keksiä luovia tapoja ansaita rahaa ja heidän tulisi olla ahkeruuden nimissä olla valmiita uhraamaan vapaa-aikaansa työn tekemiselle. Epäilen vahvasti, että presidentti Niinistön Taipaleelle osoittaman kirjeen ei ollut tarkoitus jäädä yksittäisten henkilöiden tietoon, vaan se oli viesti koko Suomen kansalle, joka kannustaa ahkeraan työn tekemiseen.

”*Fiksu poika*” todetaan Iltalehden verkkosivuilla jutun *Oscar, 14, on kerännyt 350 litraa mustikoita (2015)* yhteydessä käydyssä keskustelussa. Tämä suhtautumistapa on hyvä esimerkki siitä, mitä Horkheimer kutsuu järjen välineellistymiseksi. Kommentoija pitää Oscaria älykkäänä ihmisenä, koska tämä on saavuttanut oma-aloitteisesti menestystä työn ja rahan parissa. Taloudellinen menestys on ennen kaikkea ulkokäsin annettujen päämäärien saavuttamista. Toisin sanoen ihminen pyrkii päämääriin, jotka eivät ensisijaisesti palvele hänen omaa olemista ja kehitystä. Tämän vuoksi taloudelliseen menestykseen ei liity juurikaan emansipatorisia mahdollisuuksia. Horkheimerin terminologiaa hyödyntäen voidaan sanoa, että Oscarin käyttämä järki on ollut luonteeltaan *subjektiivista* ei *objektiivista*. Horkheimer (2008) toteaa *subjektiiviselle järjelle* olevan vieras ajatus, että jokin päämäärä olisi itsessään järjenmukainen. Päämäärään täytyy liittyä jokin subjektiivinen hyöty, joka tässä yhteydessä viittaa ensisijaisesti ihmisen ja yhteiskunnan itsensäilytykseen (2008, 16-17). *Objektiivisen järjen* perspektiivistä katsottuna Oscarin saavutuksia ei ainakaan suoralta kädeltä voida pitää järkevinä. Tältä kannalta tarkasteltuna on syytä kysyä, onko Oscarin henkilökohtaisen kehityksen ja kasvun kannalta hyvä ratkaisu, että hän viettää huomattavan osan kesälomastaan mustikoita poimiessa ja niitä myydessä. Voisiko olla, että tuo toiminta ei tue Oscarin kehittymistä ihmisenä?

Joutuuko Oscar laiminlyömään objektiivisessa mielessä tärkeitä tarpeitaan työnsä vuoksi? Muun muassa tämänkaltaisia kysymyksiä on syytä esittää, kun pohditaan onko jokin asia *objektiivisen järjen* näkökulmasta kannattavaa.

4.3.2. Ossi Nyman

Työelämän antisankareista viime vuosina luultavasti eniten julkisuutta on saanut ”ideologisesti työtön” Ossi Nyman. Nymanin (Iltalehti, 13.10.2017) mukaan kenenkään ei tulisi tehdä töitä elantonsa vuoksi, koska se täyttäisi modernin orjuuden kriteerit. Nymanin omaa työmotivaatiota laskee se, että hänen mielestään rahat ohjautuvat yhteisen hyvän sijasta veroparatiiseihin ja kansainvälisille suuryrityksille. Nyman ei häpeä yhteiskunnan varoilla elämistä, koska sitä tekevät hänen mukaansa kaikki tavalla tai toisella. *“Jos jollain on miljoonia tilillään, ei hän ole ansainnut sitä omalla työllään, vaan toisten työllä. Samoin kuin ne minun 500 euroa tulee toisen työstä”*, Nyman perustelee. Nyman (Iltalehti, 31.12.2017) katsoo käyttävänsä työmarkkinatukea kansalaispalkan tapaan, jolloin hän on pystynyt keskittymään kirjoittamiseen, asiaan, jota hän eniten haluaa tehdä. Nyman (Iltalehti, 2019) ajattelee, että on olemassa paljon työtä, joka ei ole ihmisarvoista. Hänen mukaansa tärkein asia, mitä ihminen voi tehdä on itsensä kehittäminen. *“Jos ei sitä halua tehdä, niin voi tehdä sitten niitä tiskarin hommia.”*

Tarkasteltaessa Nymanin osakseen saamaa kritiikkiä, on syytä kiinnittää huomiota siihen seikkaan, että ne Nymanin esille nostamat epäkohdat, joihin hänen oma kritiikkinsä pureutuu kaikkein terävimmän, ohitetaan lähestulkoon täysin. Nymanin puheet esimerkiksi veroparatiiseista ja suuryrityksistä, miljonäärien elämisestä muiden tekemällä työllä tai työn ihmisarvoa riistävästä vaikutuksesta jäävät vastakritiikissä käsittelemättä. Nymanin rooli palautuu sosiaalipummiin, siinä missä häntä voitaisiin pitää varteenotettavana yhteiskuntakriitikkona. Tämä kaikki taas toimii näyttönä työn saamasta merkityksestä ja arvosta vallitsevissa olosuhteissa. Työnteon merkittävyys on juurtunut niin syvälle kollektiiviseen ajatteluun, että sitä koskettava kritiikki ei ole edes huomionarvoista. Tasavallan presidentti Sauli Niinistö kommentoi “ideologista työttömyyttä” seuraavalla lauseella: *“Olen heistä samaa mieltä kuin ymmärtääkseni jokainen tervejärkinen suomalainen (Ilta-sanomat, 2017.)”* Niinistön kommentin perusteella aiheesta ei tarvitse käydä enää minkäänlaista keskustelua, koska on itsestään selvää, että suomalaisen tulee

omistautua työn tekemiselle, jos hän siihen vain suinkin kykenee. Tämä nähdään tosiasiassa, jota ei ole syytä problematisoida. Esittämäni lainausta ei esitetty konditionaali-muodossa, jolloin Niinistö tekee jyrkän rajanvedon toivoton ja ei-toivotun käyttäytymisen välille. On patologista ajatella eri tavalla tämän asian suhteen. Valtaapitävien suhtautuminen ideologiseen työttömyyteen on jokseenkin yksiulotteista ja pitää sisällään aggressiivisia sävyjä. Muun muassa kansanedustaja Ben Zyskowitz kritisoi Ossi Nymanin toimintaa BenTv:n videolla, jossa Nymanista esitetään kuva, johon hänelle on liitetty sian kärsä ja korvat (<https://www.youtube.com/watch?v=THIi6q2tfv8>).

5. POHDINTA

Tähän työhön valikoituneet esimerkit, joilla yritän valaista median funktioita yhteiskunnallisessa kontrollissa, ovat luonteeltaan voimakkaan korostavia ja räikeitä. Ne ovat kuitenkin juuri tästä syystä päätyneet käytetyiksi esimerkeiksi. Niiden täytyi tuoda tutkimieni ilmiöiden luonne esille selkeässä muodossa. Tämän tutkielman tarkoitus ei ole osoittaa kuinka alas media on vajonnut. Valitsemani esimerkit eivät edusta kaikilta osiltaan julkaisujen (ei edes iltapäivälehtien) yleistä tasoa. Nähdäkseni kuitenkin käsittelemäni ilmiöt ovat löydettävissä myös niin kutsutusti vakavampienkin julkaisujen sivuilta. Siellä ne tosin ilmenevät hienovaraisemmissa muodoissa ja niiden paikka on vielä enemmän rivien välissä. Tämä hienovaraisuus saattaa tehdä kontrollista vielä tehokkaampaa, koska se on vaikeasti havaittavissa, ja asiallinen julkaisu suo sille auktoriteettia, jota puuttu kevyemmiltä julkaisuilta. Vakavampia julkaisuja ei tule arvioitua yhtä kriittisesti kuin iltapäivälehtien uutisointeja.

Valitsemani esimerkit olivat helppo löytää ja niitä olisi tarvittaessa löytynyt enemmänkin. Nopea selaus Iltalehden verkkosivuilla tuo hyvin esille kuvaamiani ilmiöitä. On mahdotonta tämän työn puitteissa kertoa riittävästi tulosteni ja pohdintojeni yleistettävyydestä, eli miten hyvin nämä ilmiöt on havaittavissa muissa julkaisuissa. Se vaatisi oman tutkimuksensa. Olen kuitenkin oman kokemukseni pohjalta vakuuttunut siitä, että vakavammat julkaisut eivät ole lainkaan ”viattomampia” sen suhteen, mitä tulee ihmismassojen manipulointiin. Edelleen haluan korostaa, että käsittelemäni manipulaatiota ei toteuteta useinkaan tietoisesti. Henkilö x ei tarkoituksellisesti pyri saamaan henkilö y:tä toimimaan jollakin hänelle itselleen vieraalla tavalla. Lukijan ajattelun muovaaminen on hienovaraisempaa. Se syntyy useimmiten jonkinlaisena sivutuotteena, ilman yhteiskunnallisia tai taloudellisia taka-ajatuksia.

Mitä näistä tuloksista sekä pohdinnoista tulisi ajatella? Marxilaisen perinteen edustajien, jollaisiksi Frankfurtin koulukunnan teoreetikot voidaan mieltää, maailmankuva on tietysti mielessä hyvin pessimistinen. He ovat taipuvaisia näkemään asian kuin asian ideologisesti latautuneena, ja valloillaan olevat ideologiat he kokevat ihmisyyttä riistävinä. Edelleen he ovat pessimistisiä ihmisen vapautumisen mahdollisuuksien suhteen; he eivät ole

luottavaisia sen suhteen, että ihminen kykenisi irrottautumaan järjestelmästä, jonka vangiksi hän on huomaamattaan ajautunut. He kyllä tarjoavat teorioita sekä käytännöllisiä tulokulmia vapautumiseen, mutta heidän ajatteluaan leimaa tietty epäuskoisuus. He pitävät epätodennäköisenä, että ihmiset tarttuisivat näihin irtautumisen mahdollisuuksiin (Fromm saattaa olla linjassaan hieman optimistisempi). He kirjoittavat ikään kuin tietäen, että heidän vaikutuksensa asiointilan parantamiseksi jää melko marginaaliseksi. Tästä seuraa joukko suuria kysymyksiä. ”Onko ihmisen mahdollista enää elää muuta kuin mekanisoitunutta ja itsestään vieraantunutta elämää (joka markkinatalouden kannalta kaikkein otollisin elämäntapa)?”, ”Pystyykö ihminen edes halutessaan irtautumaan tämän elämäntavan piiristä (onko se mahdollisesti vain harvojen ja valittujen etuoikeus)?”, ”Jos tilanne on toivoton, kannattaako edes yrittää?”.

Henkilökohtaisesti uskon, että maailmantilan kääntyminen inhimillisemmäksi vaatii eräänlaisen kollektiivisen pohjakosketuksen. Tämä tarkoittaa sitä, että elämäntapamme hinta kasvaa niin korkeaksi, ettei ihmiskunta ole sitä enää kykenevä maksamaan. Sen tulee ottaa huomattavasti enemmän, mitä se antaa. Itse asiassa se tekee sitä jo nyt, mutta epäsuhdanteen tulee kärjistyä entisestään. Teknologian ja työelämän kehityksen tulee ylittää piste, jossa ihmisen psyyke ei enää kykene mukautumaan muutoksiin. Ympäristöongelmien tulee paisua niin suuriksi, ettei niitä enää ole mahdollista ohittaa. Ihmisen on totaalisesti vierauduttava omasta työstään, muista ihmisistä ja lopulta itsestään. Tässä pisteessä ihminen on avoin todelliselle muutokselle, sillä hän tajuaa, että kyse on elämästä ja kuolemasta. Ihminen on valmis hylkäämään vallitsevan järjestelmän, kun kaikki sen lupaama onni osoittautuu illuusioksi. Ennen tällaista pohjakosketusta vapautuminen on vain yksittäisten yksilöiden käsillä. Mutta syyt ovat samat. He ovat ajautuneet turhautumisen ja ahdistuksen tilaan, jossa he tajuavat, etteivät he elä elämisen arvoista elämää. He ymmärtävät vihdoinkin, että elämäntapaamme sisältyvät lupaukset eivät tule toteutuessaan poistamaan sitä tyhjyyttä, jota he sisällään tuntevat.

Tätä tutkielmaa työstäessäni minulla on ollut usein olo, että saan jonkinlaisen salaliittoteorian kehittelijän leiman ylleni. Arkiajattelusta käsin tässä työssä jaetut ajatukset saattavat vaikuttaa korkealentoisilta tai kaukaa haetuilta. Välillä olen jopa itse epäillyt menneeni ”liian pitkälle” väitteissäni. Kuitenkin muutama sivu Frankfurtin koulukunnan edustajien tekstejä on aina onnistunut palauttamaan uskoni tämän työn keskeisimpiin

teeseihin. Nämä teesit ovat radikaaleja, välillä kärjistettyjäkin, mutta ne eivät ole kaukaa haettuja. Ajatteluumme ja elämäntapaamme pyritään vaikuttamaan jatkuvasti jokapäiväisessä elämässämme, ja tämä asia on pienen valistautumisen jälkeen suhteellisen helposti havaittavissa, kunhan pitää vain silmänsä avoinna. Medialla, jopa iltapäivälehdillä, on myös ansionsa, ja ne ovat saaneet aikaan hyviä asioita. Se on pystynyt muovaamaan ihmisten asenteita positiivisellakin tavalla. Se on tuonut esille tärkeitä ongelmakohtia, jotka ovat olleet aikaisemmin vain vähemmistön tiedossa. En lähde tässä kiistämään median positiivisia saavutuksia. Tämän työn fokus on kuitenkin kohdistunut median synkempään puoleen ihmisten ajattelua muovaavana voimana. Tässä työssä tarkastellaan median nurjia puolia. Tarkastelu sijoittuu usein kirjoitusten rivien väliin. Niin ikään, tarkastelun kohteena on kirjoitusten tuottamat ei tarkoitukselliset seuraukset. Kuten olen aiemmin esittänyt, manipulaatio syntyy usein sivutuotteena.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän tutkielman keskeisin väite on, että median välittämä tuotteet, informaatio sekä viihde ovat länsimaisen markkinatalouden kannalta edullisesti latautunutta. Tämä latautuneisuus käsittää tavalla tai toisella valtaosan saamastamme informaatiosta. Useimmiten tällainen latautuneisuus ei ole ilmeistä, se on löydettävissä rivien välistä ja vaatii jonkin asteista medialukutaitoa, että piilevä aines voidaan tunnistaa. Ei ole myöskään kyse läheskään aina siitä, että tietty toimittaja laskelmoisi tehokkaimman tavan vaikuttaa esimerkiksi lukijan kulutustottumuksiin. On täysin mahdollista, että toimittaja ei tiedosta millään tavoin rooliaan yhteiskunnallisesti toivottavan subjektin luonnissa tai ylläpitämisessä. Käsittämäni mekanismit ovat luonteeltaan keskimäärin hyvin hienovaraisia.

Kuten aiemmin olen tuonut jo ilmi, jaottelin tätä työtä varten kolme keskeistä funktiota, jotka jäävät median harteille, ”yhteiskunnallisen aivopesun” prosessissa. 1.) Media luo ihannetta kulutukseen pohjautuvasta elämäntavasta ja siihen liittyvästä ”kunnan kansalaisuudesta”. 2.) Se pyrkii turvaamaan kulutuksen kasvun luomalla jatkuvasti uusia tarpeita. 3.) Sen tehtävä on tehdä länsimaiseen kuluttavaan elämäntyyliin kohdistuva kritiikki vaarattomaksi.

Ensimmäistä funktiota valaisin esimerkeillä ”Mustikka-Oscarista” ja Ossi Nymanista. Edellä mainittu on malliesimerkki ”kunnan kansalaisesta”. Hän on ahkera, kekseliäs sekä uhrautuva. Työnteosta puhuttaessa, hän on oiva esikuva koko Suomen kansalle. Jos Oscar on toimiva esikuva suomalaisille työntekijöille, Ossi Nyman edustaa puolestaan jotakin, mitä kenenkään ei tulisi tavoitella. Hän elää valtion tuella, välttelee työntekoa ja tekee ainoastaan asioita, joista hän on kiinnostunut. Nymanin kaltaisilla hahmoilla on kuitenkin tärkeä rooli järjestelmässämme. He ovat valtavirran vihollisia, joihin on mahdollista peilata omaa kansalaisuutta ja ”kunnollisuutta”. On ryhmän koheesion kannalta edullista, että se pystyy osoittamaan oman vihollisensa. ”*Me olemme parempia kuin he*”.

Toista funktiota, tarpeiden luontia, kuvatakseni käytin esimerkkeinä äitienpäivän lahjan uusia ulottuvuuksia, sekä peniksenpidennysleikkausta. Tarkoitukseni oli tässä osiossa

osoittaa, kuinka uusia tarpeita luodaan ja miten markkinat pyrkivät valtaamaan uusia alueita.

Kolmannen funktion kohdalla esitin, kuinka vallitseva järjestelmä kykenee muuttamaan sitä kritisoivat voimat vaarattomiksi tai sulauttamaan ne osaksi itseään. Käytin Pentti Linkolaa esimerkkinä kriitikosta, joka on muodostunut vaarattomaksi ja meditaatiota esimerkkinä valtavirtaan sulauttamisesta.

Tämän työn ei ole tarkoitus selittää tyhjentävästi median kontrolloivaa käytöstä tai tämän kontrollin ulottuvuuksia. Minulle selvisi jo ennen kirjoittamisen aloittamista, että aihe on tavattoman laaja, eikä sitä olisi mahdollista saada kattavasti selitettyä näillä sivuilla. Sen sijaan, että saisin tässä työssä esitettyä jonkin kattavan teorian länsimaissa tapahtuvasta kontrolloista, koen tärkeämmäksi, että työni kykenisi välittämään sitä henkeä, joka ohjaa esimerkiksi Frankfurtin koulukunnan edustajien tapaa tarkastella maailmaa. Kliseisesti sanottuna, kaikkein hienointa minulle olisi, mikäli tämä työ saisi edes yhden ihmisen huomaamaan, miten hänen itsensä ulkopuolelta tulevat voimat rajaavat hänen mahdollisuuksia onnelliseen ja täysipainoiseen elämään. Jos tämä työ saa edes yhden ihmisen kyseenalaistamaan häntä ohjanneet yhteiskunnalliset arvot, se on ollut kirjoittamisen arvoinen.

Jos tätä tutkimusta haluaisi jatkaa, olisi mielestäni syytä kiinnittää huomio iltapäivälehtien sijasta vakavampiin julkaisuihin. Iltapäivälehtien kirjoitukset tarjoavat erinomaisen katsauksen kontrolloinnin eri muotoihin, koska ne esiintyvät usein melko kärjistettyinä. Tarkastelun kohteeksi olisi syytä ottaa kirjoituksia, joissa kontrollointi ilmenee hienovaraisemmin. Meidät on opetettu suhtautumaan kriittisesti iltapäivälehtien kirjoituksiin, mutta esimerkiksi Helsingin Sanomien uutisiin suhtaudumme luottamuksella. Miksi niihin sisältyisi jotakin kyseenalaista? Helsingin Sanomat on saavuttanut valtaväestön silmissä jonkinlaisen auktoriteettiaseman, jonka kirjoituksia voi lukea ilman tarvetta kritiikkiin. Tämän vuoksi juuri siihen sisältynyt latautuneisuus pitäisi tuoda julki.

Nostin tässä työssä esille kolme eri funktiota, jotka jäävät osaltaan median harteille yhteiskunnallisessa kontrolloinnissa. Nämä funktiot olen poiminut Frankfurtin koulukunnan teoreetikoiden teoksista. Mielestäni nämä funktiot kuvaavat kontrollin

luonnetta hyvin, mutta on kuitenkin aiheellista kysyä, olisiko tarvittu niitä ollut tarve täydentää muilla funktioilla. Tällaisia funktioita olisi varmasti ollut löydettävissä enemmänkin. En kuitenkaan katso, että esitykseni olisi jäänyt huomattavan puutteelliseksi, esille tuomieni funktioiden määrän vuoksi.

7. LÄHDELUETTELO

Fromm, Erich (1977). Olla vai omistaa. Rauma: OY LÄNSI-SUOMI

Fromm, Erich (1962). Vaarallinen vapaus. Helsinki: HELSINGIN LIIKEKIRJAPAINO OY.

Fromm, Erich & Suzuki, D.T (2012). Zen ja psykoanalyysi. Helsinki: BASAM BOOKS OY.

Marcuse, Herbert (1991). Viettirakenne ja vapaus. Tampere: VASTAPAINO.

Marcuse, Herbert (1969). Yksiulotteinen ihminen. Tapiola: OY WEILIN+GÖÖS AB:N KIRJAPAINO.

Horkheimer, Max (2008). Välineellisen järjen kritiikki. Tampere: VASTAPAINO.

Horkheimer & Adorno (2008). Valistuksen dialektiikka. Tampere: VASTAPAINO.

Huxley, Aldous (2012). Uljas uusi maailma. Hämeenlinna: KARISTON KIRJAPAINO OY.

<https://www.iltalehti.fi/terveysuutiset/a/201703222200089514>.> 10.4.2017

<https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/201710132200458044>.>21.3.2019

<https://www.is.fi/kotimaa/art-2000005414485.html>.>22.3.2019

<https://www.iltalehti.fi/tyoelama/a/201712312200637607>.>21.3.2019

<https://www.iltalehti.fi/hyvaolo/a/2015082820257804>.>21.3.2019

<https://www.iltalehti.fi/hyvaolo/a/781b7d82-5018-45bf-a1a2-e016b9d1832c>.>6.5.2019

Artikkeli kokoomateoksessa: Kellner, Douglas: Herbert Marcuse ja radikaalin

subjektiivisuuden metsästys. Teoksessa Moisio, Olli-Pekka (toim.) : Kritiikin lupaus.

Jyväskylä 1999: JYVÄSKYLÄN YLIOPISTOPAINO, 265-285.

Kellner, Douglas (1998). Mediakulttuuri. Tampere: TAMMERPAINO OY.

Kivioja, Pasi (2008). Iltapäivälehdet mediakentän ja yhteiskunnan muutoksessa. Tampere: TAMPEREEN YLIOPISTO, TIEDOTUSOPIN LAITOS.

Kotkavirta, Jussi (1991) Järjen kritiikki. Tampere: VASTAPAINO.

Neill, A.S (1968). Summerhill – kasvatuksen uusi suunta. Helsinki: WEILIN + GÖÖS AB:N KIRJAPAINO.

Noro, Arto (2000). Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä
<http://elektra.helsinki.fi/se/s/0038-1640/37/4/aikalais.pdf> (27.5.2019)

Postman, Neil (1987). Huvitamme itsemme hengiltä. Juva: WSOY:n graafiset laitokset.

Sparks, Colin (2000). Introduction: The Panic over Tabloid News. Teoksessa Colin Sparks & John Tulloch (toim.) Tabloid Tales – The Global Debates over Media Standards. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

<https://fi.wikiquote.org/wiki/Sokrates.>>27.6.2019